

371.4

v. 97

1 MAR 2010

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Վ. ՈՒԶՈՒՆԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ ԹԻՒ 7

Մ. ՍԵՐՈԲԵԱՆ

**ԱԶԳ. ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԱԶԳ. ՆԿԱՐԱԳԻՐ**

ՊԵՅՐՈՒԹ

ՏԳ. ՏԷՐ ԹՈՎԶԱՆՆԵՍԵԱՆ

1928

371.4
Մ-97

371.4
U-97

04.05.2012

Մ. ՍԵՐՈԲԵԱՆ

ԱԶԳ. ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԱԶԳ. ՆԿԱՐԱԳԻՐ

ՊԵՅՐՈՒԹ
ՏՊ. ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
1928

04 .07. 2013

49.035

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Քանի մը տարիէ իվեր ֆաշուած եմ հրապարակային կեանքէ: Բայց սրցաւ մարդու մը համար բաւական դժուար է, երբ ոչ անկարելի — փակուած մնալ իր մեկուսացումին մէջ, երբ ամեն օր աչքի առջեւ կ'ունենանք գաղութահայ կեանքի օրսօրեական անկումը: Գաղութներու գիրկը ապրող գործիչներն ընդհանրապէս, ըլլայ եկեղեցական քէ աշխարհական, ամօքալի զարտադրեամբ մը կը շոյեն ժողովուրդին ստորին բնագոգները, չը վստահելու համար իրենց առօրեայ շահերը: Ուզեցի անապատին մէջ ձայն մը ըլլալ, եւ հնչեցընել ահագնազր մեծ զանգուածին օգտին համար: Երբ այս ամփոփ տողերը կարենան ֆանի մը կաթիլ անձրեւի ազդեցութիւնը գործել կորդացած գետնի վրայ, հոն բուսցընելու համար կամփի եւ նկարագրի ծաղիկներ, ի զուր անցած պիտի չըլլայ աշխատանքս, եւ հոգեկան գոհացում մը պիտի ըլլայ վարձատրութիւնս: Կը յուսամ քէ այս տեսակա պիտի արժանանայ անշահախնդիր եւ հեմարտաւեր միտքերու լուրջ խորհրդածութեանը:

Մ. Ս.

65491-67

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

1.— Թուղթ Հովուական	(սպառած)	—
2.— Պատկերներ	(»)	—
3.— Դրուագներ	(»)	—
4.— Հովիւին Խրատները	(»)	—
5.— Քրիստոնէական Վարդապետութիւն		—
6.— Քրիստոնէական Բարոյականը		—
7.— Ատանայի ջարդը եւ պատասխանատուները		—
8.— Vèpre Cilicien		—
9.— Ընկերվարութիւն եւ Հայ Ընկերվարականներ		—
10.— Վաղուան Հոգին		—
11.— Մանչէսթրի Հայ Պաղուծը		—
12.— Բանախօսութիւններ	(Ա.)	100
13.— Ամերիկահայ Տարեցոյցը	(1912)	100
14.— » Տարեցոյցը	(1913)	—
15.— Արմենիա եւ Հայաստան		—
16.— Հայկական Մղձաւանջը		—
17.— Մտքի Թափառումներ		—
18.— Իրականութեան Լոյսին Տակ		20)
19.— Ակամայ Պատասխաններ		—
20.— Ազգ. Դաստիարակութիւն Ազգ. Նկարագիր		25
		15

ԱԶԳ. ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳ. ՆԿԱՐԱԳԻՐ

Նոր տարեշրջանին համար զպրօքները վերաբացուեցան, ու նորէն սկսան պարահանդէսներն ու ներկայացումները ի նպաստ կրթական շարժումին:

Բոլոր անոնք, որոնք կրթական հաստատութիւններով իրենց ձեռքին մէջ առած են հազարաւոր ուսանող պատանիներու և երիտասարդներու ճակատագրին հարցը, հարկադրուած եղան անշուշտ, ժամանակին հետ կարենալ քաշելու, և օրուան պէտքերուն գոնէ մասամբ բաւարարութիւն կարենալ տալու համար, աչքէ անցընել իրենց զպրօքական ծրագիրները, առաւել կամ նուազ համեմատութեամբ որդեգրել փոփոխութիւններ կամ սրբադրութիւններ, որոնք կը պարտադրուին փորձառութեան և զիտական մէթոտներու ձեռք բերած արդիւնքներու հետեանքով:

Բնականաբար մենք չենք կրնար օտար մնալ զպրօքական այդ շարժումէն, քանի որ ազգի մը կենսունակութիւնը և անոր ապագային հարցը կախ-

ուած է նաև անսր դպրոցական կեանքէն, և ձեռք բերելիք ուսումնական և կրթական մակարդակէն: Եւ ազգային վարժարաններու գոյութեան հարցը ինքնաբերաբար մէջտեղ կուգայ, որչափ ատեն օտար վարժարաններու հմայքը փորձութիւն մըն է ծնողքին և աշակերտներուն:

Այդ փորձութիւնը գոյութիւն ունէր հայ գաղութներու գոյութենէն առաջ, Մայր հայրենիքին մէջ ալ: Եւ եթէ գաղութներու մէջ քիչ մը աւելի շեշտուած կը դտնենք այդ փորձութիւնը, այդ գոյավիճակը արդիւնք է կարգ մը արդարացուցիչ պատճառներու, որոնց վերլուծումին մանրամասնութեան մտնել աւելորդ պիտի ըլլար գոնէ առայժմ:

Հայրենիքին մէջ ազգային վարժարաններու գոյութիւնը արդիւնք էր ոչ միայն օրուան պէտքեր մը, այլ և հոգեբանական և պատմական ազդակներու: Հոն ազգային վարժարանը մին էր այն երեք սիւններէն, որոնց վրան կազմուած էր ազգային կեանքը. և այդ երեք սիւններն էին Եկեղեցին, Դպրոցը և Ընտանիքը: Այս երրորդութիւնը իր մէջ կը ծրարէր տեսակ մը աւանդական յատկութիւններ, որոնք ցեղային նկարագրի եթէ ոչ ամբողջութիւնը, գոնէ անոր ամենէն կարեւոր բներեւոյթները կը կաղմէին: Հարց է զիտնալ, թէ այդ երրորդութիւնը գոյութիւն ունի՞ր այսօր, և եթէ այո, ընկերական և ազգային ի՞նչ պայմաններու և չրջափոփոխութեան ի՞նչ ձևերու տակ:

Ըստ իս այդ ազդակներէն երկուքը, եկեղեցի և ընտանիք, այս պահուստ ավազանց տկարացած կը ներկայանան, և անոնցմէ, գոնէ առ այժմ, դուստիարա-

կութեան և նկարագրի տեսակէտով մեծ բան մը չենք կրնար ակնդէտել: Զարդերն ու տարագրութիւնները տուններու նիւթական շինուածքը քանդելով, մեծագոյն հարուածը տուին միւլտիպլ ժամանակ ցեղային և ընտանեկան տաւաղութիւններուն ալ, որոնց խլեակները ակամայօրէն սովորեցանք տարատնկել օտար կլիմաներու տալ, օտար միջավայրի մէջ: Բնականաբար այդ աւանդութիւններու տկարացումը համազօր չէ ազգի մը սպաննութեան: Ազգերը կրնան դաշտնուել, կարելի է դանոնք ենթարկել վիրաբուժական գործողութիւններու բայց հակառակ ամենուն այդ ազգերը կրնան ապրիլ, եթէ ընդունակութիւն ունին յարմարելու կեանքի, նոր միջավայրերու, նոր մթնոլորտներու հարկադրած պէտքերու պահանջին: Ալպէրթ Սօրէլ իր

Essais d'Histoires et de Critique երկասիրութեան մէջ, խօսելով Բոլոնիոյ մասին, կը գրէ. — «Կան հոյ մը ազգեր, զոր բոլոր քաղաքական բմիչները շատ անգամ դատապարտած են, և որոնք ներքնապէս շատ առողջ են տակաւին: Մահամերձներ կան, որոնց վրայ շատ մը մահացու գործողութիւններ կատարուած են և որոնք տակաւին չեն մեռած»: Դիւրին չէ խազալ ազգի մը ապրելու և տեղիւ կամքին, և անոր գոյութեան ընդունակութիւններուն հետ: Պատմական իրողութեանց կարգ անցած է հարուածուած ազգերու վերագոյութեան այս կէտը:

Հետեւաբար ազգային դպրոցը, զրկուած իր միւս երկու օժանդակ ոյժերէն կը մնայ միակ ազդակը, ան ալ իր կարգին չափազանց տկարացած իր փոխառնակումով օտար հողի վրայ, որ յաճախ անյարմար է իր աճումին, պակասովը տնտեսական նպաստաւոր պայ-

մաններու և բացակայութեամբը կարող և արժանաւոր ուսուցիչներու: Բայց այս պայմաններու տակ իսկ անհրաժեշտ է ունենալ ազգային վարժարաններ հայ գաղութներու մէջ:

Ազգային վարժարան ունենալու մեր նպատակը պէտք է ըլլայ, սակայն, գաղութներու մէջ ապրող նոր սերունդին տալ մանաւանդ ու առաւելապէս, ազգային դաստիարակութիւն և ազգ. նկարագիր: Բայց խնդիր է գիտնալ, թէ մեր գաղութահայ ազգ. վարժարանները պիտի կրնա՞ն ծառայել իրենց այդ փրկարար կոչումին:

Բ.

Դպրոցը, ուր որ ալ ըլլայ և որ ազգի ալ պատկանի, կը հետամտի երկու զլիսաւոր նպատակներու, որոնցմէ մին է ուսուցումը (instruction) և միւսը դաստիարակութիւն (education):

Ուսումը միջոցով աշակերտին տրուելիք ամէն ծանօթութիւն, գիտական, պատմական թէ արհեստագիտական, կը խօսի անոր մտքին և կազմել կուտայ հմտութեան պաշար մը: Ուսման ճիւղին համար ազգային վարժարանի մը գոյութիւնը անհրաժեշտ պայման մը չէ. և նոյն իսկ կրնայ աւելորդ նկատուիլ, քանի որ ուսման տեսակէտով մեր վարժարանները չափազանց երկրորդական տեղ մը միայն կը գրաւեն ընդհանուր դպրոցներու մարզին մէջ, տրուած ըլլալով որ օտար վարժարանները իրենց համեմատաբար լաւ կազմակերպութեան և նիւթական նպաստաւոր պայմաններուն շնորհիւ ոչ միայն ունին ուսման ամէն ճիւղի համար մասնագէտ ուսուցիչներ, այլև գիտութեան վերաբերեալ գործիքներ, որոնք կը դիւրացնեն

փորձառական ուսուցումը, և տրուած գիտական ծանօթութիւնները աշակերտին մտքին մէջ արմատացնելու կը ծառայեն: Դպրոցներու պատմութեան մէջ դաստիարակութիւնը (education) ընդհանուր առմամբ գործածուած է նշանակելու համար զարգացումը ֆիզիքական, բարոյական և իմացական կարողութիւններու: Բայց ալ ընդունուած իրողութիւն մըն է թէ դաստիարակութիւն ըսելով կը հասկնանք մասնաւորապէս բարոյական կարողութիւններու զարգացումին մշակոյթը: Ան է որ կը գործէ իհաշիւ նկարագրի զարգացման ամենակենսական գործին: Բազմաթիւ հեղինակներու կարծիքները խտացնելով կրնանք ըսել թէ ուսումը (instruction) աշակերտը (élève) աշկերտ (apprenti) մը կը չինէ գիտութիւններու, հմտութեան և ծանօթութիւններու, մինչ դաստիարակութիւնը առաքինութեան: Գիտնալը զարգարանք մըն է միայն. անհատին արժէքը իր գիտցածին մէջ չէ, ինչ որ ըսած է Պէյքըն, իր ամբողջ արժէքը կ'առնու իր նկարագրէն, իր կամքէն, իր բարոյականութենէն, իր իտէալէն և ճշմարիտն ըսելով, այս, միւսնոյն տարրերն են, որ իր անատականութիւնը կը զատորոշեն և կը կազմեն իր իսկ էութիւնը: «Նկարագիր կազմելն է դաստիարակութեան գրեթէ միակնը պատակը» կը գրէ Գեղազիտական Իտէալի հեղինակը: Ուսուցումին համար անհրաժեշտ են դասերն ու խորհրդածութիւնները, մինչ դաստիարակութեան համար անհրաժեշտ են անձնական օրինակը և գործնական կեանքը: Տը Պօնար չափ լաւ կը բացատրէ երկուքին տարբերութիւնը: «Դաստիարակութիւն ըսելով կը հասկնանք ամէն ինչ որ կը ծառայէ սովորութիւններ

կազմելու, և ուսուցումով՝ ամէն ինչ որ ծանօթութիւններ կուտայ»:

Ուսուցիչին համար գիտական և հմտական պաշար մը բաւական է իր պաշտօնը անթերի կատարելու, բաւական է որ տիրացած ըլլայ ուսուցման մեթոտին և իրեն տրամադրուած ըլլայ փորձառական ուսուցման ծառայող գիտական գործիքներ, դասագիրք, քարտէս, բուսաբանական և կենդանաբանական տախտակներ: Այլապէս չափազանց դժուար է և տաժանելի դաստիարակին գործը: Ան չափազանց բարդ և կոնկրետ հանգամանքի մը պէտք է լուծուած ըլլայ: Հոգեբանօրէն ան պէտք է ուսումնասիրէ իւրաքանչիւր աշակերտի ներքին հոգեկան վիճակը, անոր միտումներն ու յօժարութիւնները, ցեղային ու ընտանեկան հակումները, աւանդութեանց և սովորութիւններու շինած ծալքերը անոր ներքին կեանքին մէջ, մէկ խօսքով անոր բարոյական ընդունակութիւնները: Եւ այդ հոգեբանական ախտաճանաչումը կարենալ անսխալ կերպով կատարելու և ըստ այնմ դարմաններու վրայ խորհելու համար, պէտք է նախ ինքզինքը պատրաստած ըլլայ այդ հոգեբանական գիտութեան, պէտք է նախ, մաքր մը եղած ըլլայ ինքը նկարագրով. և վարք ու բարքով, որովհետեւ իր անձին օրինակը մեծագոյն դերը պիտի խաղայ աշակերտին դաստիարակութեան մէջ: Հեղինակ մը չատ իրաւամբ ըսած է «ով որ դաստիարակութեան մը կը ձեռնակէ, պէտք է սկսի իր դաստիարակութիւնը աւարտելով»: Որովհետեւ մարդ մը և քաղաքացի մը պատրաստելու պաշտօնը դաստիարակութեան կը վերաբերի: Դաստիարակ մը ստեղծելու և դաստիար-

ակութիւն մը հիմնելու գործը չափազանց ապերախտ է: Կարգ մը բարոյական յատկութիւններ պէտք է գոյութիւն ունենան տրդէն դաստիարակին և աշակերտին մէջ: Դաստիարակին համար համբերատարութիւն, թափանցող միտք, քաղցրաբարոյութիւն, անձնուիրութիւն, անչահախնդրութիւն, այլասիրութիւն և անձնական նկարագիր անհրաժեշտ պայմաններ են, աստիճանական և անզգայի հարկադրում մը ընելու համար աշակերտին վրայ, և այս վերջինին մէջ դպրոցէն առաջ դոյութիւն ունեցող նախընթաց դաստիարակութեան մը նպաստաւոր մշակումը, ձեռք բերուած ընտանեկան-ժառանգական ազդեցութեամբ: Որովհետեւ հեղինակ մը ըսած է. «դաստիարակութիւնը ամբողջովին կախում ունի անցեալ ժառանգութեան և բոլոր անցեալ միջավայրի ազդեցութեանց իբրեւ արդիւնք զարգացած ուժերէն և կարողութիւններէն»:

Եւ յետոյ այսօր գիտութիւնը կ'ընդունի, թէ ցեղի մը մորթին գոյնը, ինչպէս անոր բարոյական գոյնը, նկարագիրը, սերտօրէն կապուած է կարգ մը գեղձերու (glande) գոյութեան հետ: Ցեղերու և անհատներու տարանջատ յատկութիւններէն գլխաւոր մէկ մասը կը պարտինք անոնց ազդեցութեան: Եւ դաստիարակը որ պիտի զբաղի դաստիարակութեան և նկարագրի հիմնարկութեամբ, պէտք է գիտնապէս և հոգեպէս ի վիճակի ըլլայ նկատի ունենալու նոյնիսկ ֆիզիքական կազմութիւնը իրեն յանձնուած աշակերտին, կարենալ ըստ այնմ անոր դաստիարակութեան բարոյական զեղազիրը պատրաստելու համար: Որչափ ալ պնդուի, թէ ցեղային յատկութիւններ տեւական

են ու կը մնան, բայց պէտք է ընդունիլ թէ միջավայրի փոփոխութիւն մը, կրիմայի ազդեցութիւններ, քաղաքական կամ ընկերական մեծ պատահարներ, խորապէս կը խանգարեն ցեղային այս յատկութիւնները, կը ձեւազեղեն զանոնք, և յաճախ անընդունակ կընեն նոր սրբազրութիւններու: Եւ մենք ազդովին գրեթէ այս տխուր վիճակին մէջ կը գտնուինք այսօր:

Գ.

Երբ դաստիարակութեան քնննական պատմութիւնը աչքի առջեւ կուենեանք, կը տեսնենք թէ անոր պակասին կամ թերութեանը համար տրտունջը գրեթէ միևնոյն է ամէն դարու և ամէն ժողովուրդի համար: Տը Սէկիւր ամսասնաքով մը կը գրէ, «Արդի ժողովուրդները բաւական կզբաղին ուսուցումով, որ միտքը կը բանայ, և շատ քիչ կըզբաղին դաստիարակութեամբ, որ նկարագրի կը շինէ»: Աւելի զօրաւոր է զայրոյթի պոթկումը անգլիացի իմաստասէր Լօքի, որուն բողոքի ձայնը տակաւին այսօր իսկ, մասնաւորապէս մեզի համար իր արժէքէն բան մը չէ կորսնցուցած դաստիարակութեան կարեւորութեան կամ աւելի ճիշդը պակասի մասին: Ան կը յարձակի իր ժամանակի իմաստակ ուսուցիչներուն դէմ, ուսումնեքու սխալ կամ զէջ ընտրութեան դէմ, և ընտանիքի հայրերուն դէմ որոնք երբեմն կրնան հմուտներ հասցնել, բայց մարդ բնաւ երբեք: Լօք խորհելով Քսենոփոնի, Պլատոնի, Արիստոտէլի, և Պլուտարքոսի պէս, կընդունի, թէ իրական դաստիարակութեան պաշտօնն է կատարեալ մարդուն ստեղծումը:

Եթէ այս ըմբռնումով մօտենանք մեր ազգային

վարժարաններուն և ազգային դաստիարակութեան և ազգային նկարագրի մասին անոնց մատուցած ծառայութեան, դժբաղդաբար չեշտուած ժխտական արդիւնքի մը պիտի հանդիպինք: Եւ չափազանցած պիտի չըլլամ, եթէ ըսեմ, թէ գաղութահայ ազգային վարժարաններուն մէջ դաստիարակութիւնը գոյութիւն չունի, հետեւաբար մեր ազգային վարժարանները չեն կրնար ծառայել ազգային դաստիարակութեան և ազգային նկարագրի կազմութեան գործին: Այս մասին տարակարծութիւն մը ճշմարտութեան դէմ հայհոյանք մը պիտի ըլլար: Այս պարագան իր խորունկ պատճառները ունի:

Դաստիարակութեան դժուարին գործին մէջ ինչպէս ըսած է Մոնթէսքիէօ, երեք գլխաւոր ազդակներ կան, ծնողք, ուսուցիչներ և աշխարհք:

1.— Ընտանիքը և ծնողք այսօր ի վիճակի չեն դաստիարակութեան գործին մէջ իրենց օժանդակութեան բաժինը բերելու: Տունէ և հայրենիքէ զուրկ ընտանիքը հիւժախտաւորութիւն առաջնորդուած ընտանիքն է: Հալածանքի խորհակներէն փախստական, իր հայրենիքի աւերակներուն տակ թաղեց ընտանեկան առաքինութիւններէն ու աւանդութիւններէն չատերը, և հարկադրուեցաւ նուիրուիլ դիպուածական կեանքի մը զարտուղութիւններուն, ու դեռ այսօր նիւթական դժուարութիւններու և տնտեսական քայքայումի ցանցին մէջ բռնուած, ի վիճակի չէ ոչ վերյիշելու իր ցեղային յատկութիւնները և ոչ ալ ընկերական ու ընտանեկան առաքինութիւնները, որոնք բնականոն կեանքի մը հիմունքը կը կազմեն: Հետեւաբար նորէն կը կրկնենք դաստիարակութեան գործին մէջ այսօրուան պանդուխտ և թափառական հայ ընտանիքը հակա-

ռակ իր կամքին, եթէ ոչ բացասական գոնէ զանցառելի ազդակ մըն է, ուրկէ ուէ օժանդակութիւն չէ կարելի սպասել: Եւ մեր օրերուն. երբ քաղաքական և ընկերական աղէտքի մը հետեւանքով դադրած է, գոնէ առջամտայէս, գոյութիւն ունենալէ «աւանդական և հասարակաց խտէալը», երբ ընտանիքը դէպքերու բնական հետեւանքով և արդարանալի պատճառներով զրկուած է իր զաւկին խտէալովն ու նկարագրովը հետաքրքրուելէ, այլեւս տղուն հոգին «նշաւակ եղած կըլլայ կեանքի դէմ Բլալիք մահափորձերէն աւելի ծանր մահափորձերուն»:

Լը Բէշլիթիէ և Սէն Ֆարժօ, Ռօպէսքիէսի միջոցաւ կրթական ծրագիր մը ներկայացուցին Convection ի առաջարկելով, որ ֆրանսայի բոլոր աղաքը միասին մեծցուն, հետացուելով իրենց ծնողքէն, ազգային հաստատութիւններու մէջ. ուր անոնք պիտի մնան 6-7 տարի, և ուր պիտի դաստիարակուին պետութեան կողմէ նշանակուած ուսուցիչներու ձեռքով. այսպիսի ծրագիր մը անշուշտ հարուած մըն էր ընտանիկան դաստիարակութեան սրբազան իրաւունքին դէմ, և ծրագիրը ձախողեցաւ: Բայց ի թէ երբեք այսօր մեր ազգը լվիճակի ըլլար այդպիսի ծրագիր մը գործադրելու հետեւ, լաւագոյն հիմքերու վրայ, թերեւս ամենէն զեղեցիկ գործը կատարած ըլլար մեր մէջ: Բայց ի թէ այդպիսի կրթարան մը պիտի կազմուէր Հ. Բ. Ը. Միւթեան վարած որբանոց-վարժարաններու պաշտօնէութեամբ և ուղղութեամբ, աւելի լաւ կըլլար թողուլ մանուկը իր ճակատագրին: Որովհետեւ այդ հաստատութիւնները իրենց վարիչներուն ազդեցութեան երեսէն, որբերու հոգիին մէջ խեղդեցին դաստիարակութեան ընդունակ յարմարութիւններն անգամ: Եւ այդպէսով մենք ոչ միայն

ճառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլայինք այսօրուան ընտանիքին, իր պաշտօնին կարեւոր մէկ մասը ստանձնելով, այլ և պատրաստած պիտի ըլլայինք ազգային դաստիարակութեան և ազգ. նկարագրի կազմութեան հիմը, վաղուան գիտակից ընտանիքին անկիւնաքարերը դնելով: Դժբաղդաբար այդպիսի ծրագրի մը գործադրութեան համար կը պակսին մարդն ու դրամը:

2. — Մեր մէջ դաստիարակ գոյութիւն չունի, բառին բուն իմաստով*, և դաստիարակութեան փափուկ և ամենակենսական գործը յանձնուած է ուսուցիչներու, որոնք ոչ միայն զուրկ են ուսուցչական մտաւորական և բարոյական պաշարէ, այլ և անոնցմէ շատերուն մօտ բացարձակապէս կը պակսին նկարագիրն ու բարոյական դաստիարակութեան մը ատաղձները: Իմաստակ, բարոյագուրկ և տղէտ ուսուցիչ-դաստիարակի մը մօտ գրէք տղէտ անհատներէ կազմուած հոգաբարձութիւն մը, որ դպրոցական ծրագրէ և դաստիարակչական հարցերէ անտեղեակ կը մնայ հիմնովին, և այն ատեն տղեղութեան պատկերը կատարեալ կըլլայ: Երկնի թելադրութիւններէ և օրինակելի տիպարներէ զուրկ ուսանողի մը ինչպէ՞ս կարելի է ազգային դաստիարակութիւն տալ և նկարագրի, ազգային վարժարաններու մէջ: Այս մարդին մէջ ինչո՞ւ առաջնորդուինք ինքնախարէութեան, և ինչո՞ւ խաբենք ծնողքները, թէ լուրջ աշխատանք մը կայ իր տղուն մէջ մարդ մը ստեղծելու: «Բարոյական դաստիարակութիւնը այնչափ կարժէ, որչափ կարժէ դաստիարակը, որ տղուն աչքին առջեւ դրուած առաջին յարացոյցն (postulat)» կըսէ Ռուսէլ Տէրիէր:

3. — Երրորդ ազդակը — աշխարհք — աւելի ախտաւոր է քան առաջինները, և այդ ախտաւոր վիճակը

* Մէկ երկու բացառութիւններէ դատ:

բարեխառնած պիտի կրնար ըլլալ, եթէ առաջինները, ծնողք և դաստիարակ, կրցած ըլլային լաւագոյն կերպով ծառայել իրենց կոչումին, աղուն մէջ ստեղծելով կանխաւ արտաքին յոռի ազդեցութիւններուն դիմադրելու նկարագրի ուժը: Աշխարհի մէջ կարենալ պատուաւոր կերպով ապրելու համար. Շամբօր իրաւամբ կը սպասէ, թէ դաստիարակութիւնը տղուն կուտայ երկու զօրաւոր զէնքեր, քառոյակաց և խոհեմութիւն. առաջինով օժանդակելու համար հիմնաւորումին անհատական և ընկերական մեծ յատկութեան, առաքինութեան, և խոհեմութեամբ ինքզինքը կարենալ պաշտպանելու համար ուրիշներումովութիւններուն դէմ: Այսօրուան աշխարհի բարոյական հաշուեկշիռին մէջ, զէն ու շահու էջը, վնասի ահագին բաժին մը ցոյց կուտայ. խզում ազգային, ընտանեկան և ընկերական աւանդութիւններուն հետ, խզում պարկեշտութեան հետ, խզում ազատութեան և արդարութեան գաղափարին հետ: Տեսակ մը բարոյական անիշխանութիւն, տեսակ մը հոգեկան պոլշելիզմ վարակած է հոգիները, սրտերը թթուած են ու ախտաւոր, և ապօրէն վայելքի ախորժակն է որ դրդուած է ամէն կողմ: Լաւագոյնին հանդէպ յարգանքը մոռած է, և կիրքերու ապերասան յորդումին մէջ կորովազուրկ և բարոյագութիւն հոգիներն են, որ թունաւոր հոսանքէն մղուած, կ'ըստուարացնեն քանդող ուժերը, և յուսահատութիւն կը պատճառեն բարոյական և նիւթական տեսակէտով շինարար աշխատանքի լծուիլ ուղղող հոգիներուն: Եւ դաստիարակութենէ զուրկ աշակերտը դատապարտուած է այսօր ապրիլ ահարկու իրականութիւններու թաղի եղող սա մեր աշխարհին և մարդ-

կային ընկերութեան մէջ:

Քայքայող ուժերու այս յորձանքին մէջ մենք «Գեղապետական Իտէալ»ի հեղինակին հետ կ'ընդունինք, թէ դաստիարակութիւնը պէտք է աշխատի աշակերտին մէջ «1. կազմել կատարեալ մարդ մը, ընկերական գործին խելացի, հմուտ և ժրաջան գործակից մը, ողջամիտ և բարոյական էակ մը: 2. անոր մէջ յարգարեւել և դնել գեղեցկին սէրը, բարիին կորովը, կամք մը, իտէալ մը, 3. պէտք է չարքաշ, ճկուն և գեղեցիկ շինել զինքը, որպէսզի միտքը կորովի ըլլայ և կամքը զօրաւոր, 4. պէտք է անոր մէջ կազմել պարկեշտ քաղաքացին, և անոր սորվեցնել ընկերական կարգապահութեան անհրաժեշտութիւնը և յարգանքը բոլոր ազատութիւններու 5. պէտք է անոր ձեռքին մէջ դնել արտադրութեան գործիք մը, ապահովելու համար կեանքի անհրաժեշտ աղբիւրները և ընկերութեան համար ըլլալու օգտակար գործակից մը»:

Հակառակ ազգային վարժարանները նախընտրելու մեր անսոսման բաղձանքին, ես պիտի չը մեղադրէի մէկը, որ յուսահատ մեր ազգային վարժարաններու անուանական գոյութեանէն, մեթոտի ուսուցիչի և դաստիարակի պակասէն, ինքզինքը հարկադրուած կըզգայ, ահամայ երթալ այլուր փնտռելու իր զաւկին համար զպրոց մը, որ գոնէ մասամբ կրնայ լրացնել իրմէ պահանջուած կրթական և դաստիարակական այս հինգ պայմանները: (*)

(*) ԱԶԴԱԿԻ յօդուածագիւններէն մին, ազգային վարժարանի հարցով զբաղած միջոցին, կը գրէր, «Ուժեղ ձեռք պէտք է կեցնելու իր ընթացքը փոխող հայ մշակոյթը, երբ չենք ուզեր կրկնել Հրեայ մեծ ազգին պատմութիւնը»: Յօդուածագիրը կը բռնի անհրաժեշտ ծանօթութիւնները չունի Հրեայ ազգի մասին: Ամենուրեք

Եւ այս տեսակ դաստիարակութիւն մը պիտի նախընտրէի ազգային կոչուած տձեւ , անանկացած , անգոյ , ախտաւոր դաստիարակութենէ մը : Որովհետեւ անհրաժեշտ է նախ մարդը չինել , անսգիւտ յատկութիւններով օժտուած , և մեզի համար դիւրին պիտի ըլլայ յետոյ հայացնել , ազգայնացնել այդ կատարեալ մարդը : մինչ ընդհակառակն ամենադժուարին դործը պիտի ըլլար ընկերական և անհատական մոլութիւններով վարակուած հայ մը ? մարդու վերածել : Այս պատճառով անգամ մըն ալ կը կրկնենք Գ. Արծրունիի խօսքը , « Օտազիր հրատարակելէք ոչ թէ այն նպատակով որ ընթերցողները հայասէր և ազգասէր չինէք , բայց այն նպատակով , որ հայերէն մաքրիկ չինէք » : Նոյն խակ ազգային դաստիարակութեան դործին մէջ այս համոզումը պէտք է ըլլայ մեր ազգային , անտեսական , ցուած եւ ամենուրեք զրկուած իր ազգային վաճառանքն , անտեսական կը պտնէ իր ցեղային ինքնութիւնը բոլոր յատկութիւններով : Հակառակ ամէն ազգի դաստիարակութեան ենթակուած ըլլալուն ան հրեայ է ու կը մնայ : Կը եթէ երբեք դարեւ ի վեր զրկուած է իր քաղաքական գոյութենէն , ան իրեն հրեայ , ցնեստական գետնի վրայ կիւել իրեն իշխող բոլոր ազգերուն , եւ այդ իշխանութեան իրական իշխանութիւնն է պատճառը իր դէմ եղած յայտնի ու անյայտ հալածանքին : Հրեան իր այս վիճակով ցաս աւելի բարձր է իր ազգս ժողովուրդ , քան կարգ մը ցնեստական պայմաններէ զուրկ պետութիւններ : Երանի քէ մեզի համար ալ « կրկնութիւն հրեայ մեծ ազգին պատմութիւնը » : Այդ երջանիկ կրկնութիւն մէջ պիտի գտնենք մեր քաղաքական , ցնեստական եւ անհատական ազատութիւնը : Եւ ինչպէս քան իրաւամբ դիտել կուտայ . « Մարդ պէ՛տ է շրջապատուի իր քաղաքին : Բարձր քաղաք մը այնքան ոյժ կը սպառէ , որ զինք հաւանդում կընէ : Միւս կողմէն քեռութիւն մը կընայ իրեն հասոյթ բերել : Հպատակութիւն , որ յատկապէս գիտն է հրեային , զանի մեր օրերուն քան է թեր աշխարհի տեղերուն » (La conduite de la vie p 37)

հայրենասիրական դաւանանքը , քանի որ մաքուր միակ կորիզն է ընտանեկան , ազգային և ընկերական առաքելութիւններուն :

Դ

Ազգերու և անհատներու ապրած զգացումներուն և բաղձանքներուն ամենէն տիրականը յաջողութեան տեսնէն է , ինչ մարդի մէջ ալ որ ըլլայ , տնտեսական , քաղաքական , ընկերական թէ ընտանեկան , սիրային , թէ փառասիրական : Դիւանագէտը որ կը ծրագրէ , զօրապետը , որ կը հրամայէ , արհեստաւորը , որ կը խորհի , սիրահարը , որ կ'երազէ , ընկերաբանը , որ սխտեմներ կը ստեղծէ , յաջողելու նպատակին միայն կը ձգտուի : Որովհետեւ շատ լաւ գիտեն , թէ առանց յաջողութեան ստանձնուած գործը , հիասթափումներ միայն կը ստեղծէ . Ժամանակի վատնումներէ վերջ : Այսուհանդերձ , չափազանց քիչ են բաղդատմամբ թիւին յաջողած ազգերն ու անհատները : Պէտք է գիտնալ , թէ նկարագիր մեծ դեր կը խաղայ անհատական թէ հաւաքական յաջողութիւններու մէջ : « Պատահարները , որոնք կը հանդիպին մարդուն , կըսէ Էմըսոն , իր նկարագրին արգասիքն են : ... Պատահարները կը մեծնան նկարագրին հետ » : (La conduite de la vie. p. 37) :

Ազգերու և անհատներու համար մեթոտի մեծ տարբերութիւն մը չկայ յաջողութեան ճամբուն վրայ : Եթէ մին կամ միւսը կը ձախողի , այդ ձախողանքը արդիւնք է նոյն և մի պատճառին . տարակոյս չ'ունենանք ասոր , որովհետեւ քանի որ անհատներն են որ կը կազմեն ազգը , այս վերջինը բարոյական և հոգեբանական իր սրտէք պիտի ներկայացնէ այն , ինչ

որ զինքը կազմող անհատները ունին իրենց հոգեբանական խորքին մէջ: Զօրաւոր անհատներն են, որ կը կազմեն զօրաւոր ազգերը:

Յաջողութեան խնդրին տեսարանօրէն մօտեցողներէն Մոնթէսքիէօ ըսած է. «Աշխարհի մէջ յաջողեալ համար, պէտք է խենթի մը երեւոյթն ունենալ և ըլլալ իմաստուն»: Ալթրէտ տը Միւսէ քիչ մը աւելի իջած է գործնական գետնի վրայ, երբ կը գրէ, «Աշխարհի մէջ յաջողիլ կարենալու համար, այս երեք առաջները միտքդ պահէ. տեսնելը գիտնալ է, կամեցալը կարենալ է, համարձակիլը ունենալ է»:

Յաջողութեան համար մեզի հրամցուած այս երեք առաջները, իրենց չափազանց ամփոփ այս վիճակին մէջ կը պարունակեն յաջողութեան ամբողջ հոգեբանութիւնը, և անոնց վրայ է որ հիմնուած է կեանքի փորձառական փիլիսոփայութիւնը: Անհատներու, ինչպէս ազգերու համար, տեսնելը մեքենական շարժում մը չէ, այլ մանաւանդ հոգեբանական գործողութիւն մը: Տեսնելու համար բաւական չէ աչք մը նետել հանդիպած առարկային, պատահարին կամ առիթին վրայ. պէտք է վերլուծել զայն, իր բաղկացուցիչ մասերուն մէջ, կարենալ իրապէս զայն հասկնալու, զայն ճանչնալու համար: Եւ ան միայն կրնայ տեսած համարուիլ, որ իր տեսածին ճանաչողութիւնն ու հասկացողութիւնը ունի:

«Ներքին կեանքի սուտեր»ուն հեղինակը կապրիէլ Տրամարտ, իրաւամբ ղիտել կուտայ, «Ուղեղէ զուրկ շատ մը մարդեր կան, որ իրերու ըմբռնումէն զուրկ են. կարծիք չ'ունին և ունենալու ալ հոգ չունին: Անոնք իրենց մարդու արհեստը կրնեն առանց անոր մասին խորհելու, մտային կերպով հետեւելով ճամ-

բուն, ինչպէս ձին կը քալէ աչքերը կապուած, և իրենց տափակ կեանքի ժամերը հատիկ հատիկ կ'իյնան խաղաղ անտարբերութեան մը ծոցին մէջ: Դիտել կամ խորհրդածել իրենց անձանօթ ու աւելորդ բաներ են, ինքզինքնին կուտան իրենց հաճոյքին կամ իրենց գործերուն, և այսպիսի զրազուներ ա՛յնչափ լայն տեղ կը բռնեն իրենց գոյութեան մէջ, որ ալ ճշմարտութեան փնտռութիւն համար տրամադրելիք ժամանակ չ'ունին: Ինքնաշարժութիւնը (automatisme) մարդկային գործունէութիւններու համար մեծ առաջնորդ մըն է, և ոյժը պատուական մահկանացուներու, որոնք ինքզինքնին շա՛տ վարպետ կը կարծեն փորձառութեան մէջ, միշտ չնեթաղրեր ո՛չ մեծ կարողութիւն, և ոչ ալ խորունկ գիտութիւն մը: Անոնք շատ անգամ իրենց պահանջի (actif) կողմը ունին քիչ մը սովորաժողութիւն միայն: Դիւրաւ կը շարժին, որչափ իրերը կանխատեսուած են...: Բայց դիպուածով պէտք կըլլայ մեծ որոշում մը տալ, լուծել մեծ խնդիր մը, գեղեցիկ առիթ մը, ինքզինքը, իր «ես»ը ցոյց տալու, և իրենց (ունենալ կարծած) իմաստութիւնը իր ամբողջ տարողութիւնը կորսնցնելով, ողբալիօրէն կը ձախողի: Ստոյգ է թէ հանդիսաւոր ժամերը յաճախադէպ չեն իրենց կեանքին մէջ. իրենց պզտիկ ախորժակները, պզտիկ փափաքները, պզտիկ կիրքերը բարեբախտաբար և շատ պատեհօրէն զիրենք կը հեռացընեն մեծ արկածախնդրութիւններէ»:

Մեր մէջ, անհատաբար թէ հաւաքաբար ընդհանրապէս պակաս է տեսնելու կարողութիւնը: Անհատական թէ ազգային մարդին մէջ մեր տեսնե-

լու անկարողութենէն շարունակ շիթած ենք անհատի մը համակրանքը, պետական խոստումի մը հետ, զիւանադէտի մը հնարած պարագայական մէկֆոնմիլը մեր ազատագրութեան երաշխաւորութեանը հետ, և այնուհետեւ ալ սկսած է մեր մէջ ապրիլ կա՛մ վտանգաւոր լաւատեսութիւն մը, և կա՛մ հոգեկան և բարոյական ծուլացումի մը ախտաւոր վիճակը: Աւելորդ չէ ըսել, թէ այդ վտանգաւոր լաւատեսութենէն ազգովին վարակուած ենք, և թողած ենք որ մեր անհատական ուժերը ջլատին, և մենք անտեսենք կամ մոռնանք մեր անհատական արժանիքին, մեր անհատական մեծութեան ըմբռնումը:

Հակառակ ցեղային յատկութիւններու զանազանութեան և ազգային նկարագրի տարբերութիւններու, ազգեր կան, որոնք իրենց ապրելակերպով, մտածումի և գործելու եղանակով չափազանց շատ կը նմանին իրարու: Կրէկուար Ալեքսանքի իր «Արցի Ռուսիան» գրքին մէջ, հրատարակուած 1917 ին սապէս կը նկարագրէ մեծ-Ռուսը.

«Մեծ Ռուսը աւելի լաւ կ'աշխատի երբ մինակ է, և զմեարաւ կը վարժուի հաւաքական գործունէութեան: Նուազ ընկերական, հանգիստ կըզգայ ինքն իր ընկերակցութեամբը միայն: Գործի մը ըսկզբնաւորութեան լաւ կը փարի քան թէ վերջաւորութեանը... Անստուգութիւնը իր ուժերը կը սրէ: Երկրորդ կը տկարացնէ զանի: Իրեն համար աւելի զիրին է խոչնդոտ մը մէջտեղէն վերցնել, ձախողուած մը զարմանել, քան թէ յաջողութենէ վերջ վարուելակերպ (lacte) և արժանապատուութիւն ունենալ. իրեն համար նուազ տաժանելի է մեծ գործ

մը կատարել, քան վարժուիլ իր սեփական մեծութեան գաղափարին: Մեծ Ռուսը կը պատկանի խումբին այն խելացի մարդերուն, որոնք յիմարներ կրկան, իրենց խելքին վրայ չափազանց վստահ լիցալուծն համար: Կեանքի զիպուածները և փոփոխութիւնները վարժեցուցած են զինքը խորհելու մանաւանդ արդէն կտրուած ճամբուն վրայ, քան թէ քալուելիք ճամբուն վրայ, և ալ աւելի, դառնալու զէպի ետեւ, քան թէ զէպի առաջ նայելու: Ըամքու անհաւասարութիւններու և կեանքի զիպուածներուն միջև իր տատանողի, իր մանուածապատ քալողի սովորութեամբ նուազ համարձակ և նուազ անկեղծ մարդու մը տպաւորութիւնը կը թողու»:

Ալեքսանքիի այս տողերուն մէջ, շատ քիչ բացատրութեամբ, մենք կը փորձուինք տեսնել հայկական նըկարագրին մեծ կողմերը, եւ կը խորհիմ, թէ լրջօրէն խորհողներ համամիտ պիտի գտնուին խնդիր: Հաւաքական կեանքի մեր անյարմարութիւնը, գործ մը լաւ սկսելու և գէշ վերջացնելու մեր սովորութիւնը, յաջողութեան մէջ մեր ցոյց տուած տկարացումը, խելքի մասին մեր չափազանց ինքնահաւանութիւնը, անցեալով քան թէ ապագայով աւելի շատ զբաղելու մեր մոլութիւնը տարբեր երեւոյթ, տարբեր պատկեր չեն ցուցադրեր: «Երկու գրութիւն կայ, ըսած է Նաբօլէոն, անցեալը և ապագան: Ներկան տաժանելի փոխանցման շրջան մըն է միայն, ո՛վ պիտի յաղթանակէ, ապագան այնպէս չէ»: Ու մենք կուզենք ապագայի այդ յաղթանակին գիմել, աչքերնիս փոխանակ զէպի յառաջ յառելու, շարունակ զէպի ետեւ գործընելով: Այս պարագան մեր տառնական անյաջողութիւններուն, մեր քաղա-

քական հիասթափումներուն գլխուոր դրդադատածառ-
ներէն ըլլալը պէտք է խոստովանիլ:

Անհատական ու ազգային այս թերութիւնները արդիւնք են անհատական նկարագրի տկարութեան, և այդ տկարութիւնն է որ ազգային-հաւաքական նը-
կարագրին ալ տկարութիւնը կը չինէ: Այստարհի յաղ-
թութեան պայմաններուն մէջ խելքը միայն բաւա-
կան չէ. խելքը արժեքընող ոյժը հոգեբանական խառ-
նուածքին ու նկարագրին մէջ պէտք է փնտռել: Սէն Մարք շատ իրաւամբ դիտել տուած է, թէ «Դըպ-
րոցին մէջ միտքով է որ կը յաջողի մարդ, իսկ աշ-
խարհի մէջ մանաւանդ նկարագրով»: «Խելքը չէ որ կը
պակսի, կը դրէ Կիւսթաւ լը Պօն, մեր ընտրանիին
(élite). բայց նկարագիրը անոնց մէջ, խելքին հաւասար
բարձրութեան վրայ չէ գտնուած: Համերաշխութիւն,
նախաձեռնութեան ոգի, ճշգրտութիւն, ջանքի մէջ
շարունակականութիւն պակասած է քիչ մը»: Եւ այս
պարագան անտեսուած է մեր մէջ: Հետեւաբար որչափ
ատեն յաջողութեան տենչը պիտի կազմէ կեանքին և
թէ ոչ միակ, գոնէ ամենէն գլխուոր նպատակներէն
մին, պէտք է ընդունինք թէ անհրաժեշտութիւն մը
կայ մեզի համար մտահոգուելու մեր անհատական և
ազգային նկարագրով: Եւ այս կենսական հարցն է,
որ այսօր շարժման մէջ գրած է ընկերաբաններու և
իմաստասէրներու բանակ մը, ինչպէս նաեւ ամբողջ հա-
ւաքականութիւններ, ընդհանուր պատերազմի ընթաց-
քին ազգային տկարութիւններու ամբողջութիւնը ու-
սումնասիրելէ վերջ:

Կիւսթաւ լը Պօն մէկն է անոնցմէ, որոնք իրենց
մատը բուն վէրքին վրայ դրին: Իր Շնոր ժամանակ-

ներու հոգեբանութիւնը» գիրքը, գրեթէ կատարեալ
ուսումնասիրութիւն մըն է այդ գետնին վրայ: Հեղի-
նակը կընդունի, թէ «Ժողովուրդներու ճակատագիրը
կը հիւսուի մանաւանդ հոգիներու յատկութիւններով»: Եւ
հոգեկան յատկութիւնները երեան կուգան ոչ թէ
գրականութեան, այլ ապրուած կեանքի մէջ, և որ ու-
րիշ բան չեն, եթէ ոչ ժողովուրդներու նկարագիրը: Ան
կը պնդէ թէ «օրէնքները չեն որ կը կազմեն հոգինե-
րու արժէքը, այլ հոգիներու արժէքն է որ օրէնքնե-
րուն արժէք կուտայ»: ու կը յաւելու «Յրանսայի մէջ
շատ քիչերն են որ կ'ըմբռնեն, թէ նկարագրի դաստի-
արակութիւնը շատ աւելի կարեւոր է, քան իմացակա-
նութեան, և թէ մեծ դասադրքերը գոց ըսելը բաւա-
կան չէ սերունդի մը հոգին ձեւակերպելու»:

Մեր մէջ այդ ուղղութեամբ ջանք մը չէ թափ-
ուած տակաւին: Նկարագիր, կորով բառերը կը գոր-
ծածուն շատերու կողմէ, առանց անոնց խորքին թա-
փանցելու, առանց զանոնք գործնականացնելու մե-
ծոտներուն վրայ մտածելու: Կեանքի մէջ յաջ գու-
թեան մը կարենալ հասնելու համար, նախ պէտք է
ունենալ սկզբունք մը, լաւ մտածուած, որ իբր նպա-
տակ կարենայ ծառայել, յետոյ պէտք է ընտրել մե-
թոտ մը, որ կարենայ մեզ առաջնորդել, այդ նպա-
տակը իրականացնելու: Եւ որովհետեւ յաջողութիւն
մը միշտ հարկադրուած է քալելու զժողովուրդներու
և ձախողանքներու մէջէն, պէտք է ունենալ յա-
րատեալութեան ոգի, որ բոլորովին տարբեր է սովորա-
մոլութենէն: Կիւսթաւ լը Պօն, «թէպէտ երբեմն կը
թուի թէ, կըսէ, սովորամոլութիւնն ու յարատեալ-
ութիւնը նման արդիւնքներ յառաջ կը բերեն, բայց

պէտք չէ անոնք շիթթուին իրարու հետ։ Սուբորու-
մոլութիւնը յառաջ գալով մանաւանդ կամքի ծուլու-
թենէ մը, գործ մը կուզէ իրականացնել նուազա-
գոյն ջանքով մը։ Յարատեութիւնը ընդհակառակն կը
պահանջէ կամքի և ջանքի մեծ ընդլայնում մը»։
Դիտուած է որ մեր մէջ այդ երեքն ալ կը պակսին։
Անոր համար մեր ձեռք բերած գոյզն յաջողութիւն-
ներն անգամ գիպուածական ըլլալէ չեն դադրիր, և
երբեք տեւելու ընդունակութիւնը չունին։ Այլ ըն-
դունուած իրողութիւն մըն է. թէ կարծուածին պէս
կոյր չէ բաղդը։ Ան իր շնորհները դիտակցաբար և ա-
ռաւորէն կը բաշխէ անոնց միայն, որոնք իրենց նկա-
րագրին, իրենց գործելու և յաջողելու ընդունակու-
թիւններուն արժէքովը կը գիմաւորեն զայն։ Եւ այդ
պարագային յաջողելու կասկածն ինքնին ձախողանք
մըն է, կը ջլատէ կորովները, կանգամալուծէ ջանքե-
րը։ Ժէնէրալ Ֆօշ ըսաւ, «Պատերազմի մէջ տարա-
կուսողը կորսուած է. երբեք պէտք չէ տարակուսիլ»
յաջողութեան և յաղթանակի մասին։

Սղգային, հաւաքական նկարագրին դերը յա-
ջողութիւններու մէջ, անվիճելի իրողութեան մը կար-
գըն է անցած։ Եթէ անգլիացի 60 միլիոն ժողովուրդ
կրնայ կառավարել 300 միլիոննոց հնդկներ, եթէ
լատին ամերիկեան նահանգներուն մէջ Սպանիացիներ
անխիշխանութիւն միայն կրցած են սերմանել,
կըսէ Կիւսթավ յո Պօն, այս իրողութիւնները պէտք է
վերագրել անգլիացոց գորաւոր և սպանիացոց խօյ-
ու տկար նկարագրին։ Կարծեմ այս երկու օրինակ-
ները շատ բան կրնան խօսիլ քաղաքական և ուրիշ մար-
դերու մէջ նկարագրին կատարած դերի մասին։ Մեր
մէջ այդ հաւաքական աղգային նկարագիրը պակաս

է միշտ։

Ուրիշ անտեսուած յատկութիւն մը, որ մեր
ձախողումներուն պատճառներէն մին է եղած, կար-
գապահութեան բացակայութիւնն է մեր մէջ։ Մենք
հաւաքական կեանքի, հաւաքական գործունէութեան
ընդունակութիւնը չունինք, թերեւ անոր համար մա-
նաւանդ որ չենք ախորժիր կարգապահութենէն, զոր
հաւաքական կեանքը պիտի պատրաստէ մեզի։ Բայց
ուր որ կարգապահութեան ոգին չկայ, հոն չէ կարելի
մեծ գործի մը հետամտիլ, մեծ ծրագիր մը մշակել։
Անխիշխանականներն ու պօլշեիկներն անգամ կը
հնազանդին կարգապահութեան մը, և թերեւ կարգա-
պահութիւններու խոտագունին, գիտնալով, թէ առանց
ատոր ո՛չ կազմակերպութիւն կրնայ գոյութիւն ու-
նենա և ոչ ալ ձեռնարկ մը, որ յաջողութեան յոյսը
ներշնչէ։ Կար ժամանակ մը, որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւ-
նը կրցաւ իր շարքերուն պարտադրել այդ կարգապա-
հութեան ոգին, և պէտք է ըսել, թէ իր ապրած կու-
սակցական ահագին սխալներու շարքին իր անդամնե-
րուն մէջ երբեմն ստեղծած կարգապահութեան այդ
ոգին, որ այսօր դադրած է գոյութիւն ունենալէ, պատ-
ուարեր էր իրեն համար։

Ե.

Նկարագրի կազմութեան մէջ մեծ դեր կը խա-
ղան գիսակիցէն զատ հոգեբանական անգիսակից
(inconsient) և նոյնիսկ ենթագիսակցական (subconstient)
տարրեր, որոնց գոյութեան մասին թերեւ խորհած
անգամ չունինք բնականոն կեանքի և խաղաղ օրերու
մէջ։ Սովորական ժամանակներու մէջ աղգերն ու ան-
հատները ընդհանրապէս ցոյց կուտան իրենց նկարագ-
րին դիտակցական կողմը միայն, որովհետեւ անոր յայտ-
նութիւնն ու գործունէութիւնը բաւարարութիւն կու-

տան ժամանակի պէտքերուն և ապրուած կեանքի պայմաններուն: Յանկարծական և չըսպասուած փոփոխութիւն մը կեանքի մէջ, յարձակում մը, վտանգի ահազանք մը, կրնան վերիվայր չըջել խաղաղութեան օրերու ապրուած նկարագրին տեսքը, և ազդերն ու անհատները հանդիսատեսը ընել իրենց հոգեբանութեան խորքէն երեան եկող կարգ մը նոր ոյժերու, նոր կորուստներու, մտածումի նոր պայծառատեսութեան մը: Եւ այդ հիմնական փոփոխութիւնը արդիւնքն է անպիտակից և եսթադիտակցական տարրերուն յանկարծական գործունէութեանը: Ըսուած է շատ իրաւամբ, թէ պատերազմի մը միջոցին ազդի մը ցուցադրած նկարագիրը նոյնը չէ բնաւ խաղաղութեան օրերու նկարագրին հետ: Ո՞վ կրնար երեւակայել, թէ բացարձակապէս երկրագործ ժողովուրդ մը, որպիսին է եղած Ռուսը, որ իր ամբողջ պատմութեան ընթացքին ոչ պատերազմի աստուած ունեցած է, և ոչ ալ ռազմական կամ վրէժխնդրական երդ, պիտի կրնար այսքան ոճրագործութիւններու հանդիսատեսը ըլլալ և մասնակցիլ պոլշեւիկ ներշնչումին տակ: Հայկական տարազութեան միջոցին մեր մէջ ապրող կորուսները, դժանալու եւ տեսելու տենչանքը, չափազանցօրէն պակասած է մեր մէջ համեմատական խաղաղութեան մը չըջանին: Եւ դիտուած է, որ հոն, ուր հրէան քաղաքական հաւատարմութիւն մը կը վայելէ պետութեան մը միւս քաղաքացիներուն հետ, հոն անզգալաբար պակասած է իրեն հալածանքի օլերուն մէջ ցոյց տուած դժուարութիւններու յաղթելու, իր կեանքը ապահովելու, իր անուտրական դործերը յաջողութեամբ վարելու, մէկ խօսքով կեանքի պայքարէն յաղթական դուրս գալու խորամանկութիւնն ու իմաստութիւնը: Եւ

Վ Ր Ի Պ Ա Կ

Էջ	տող			
2.	28	ափազանց	կարդալ	չափազանց
6.	11	լուծուած	»	լծուած
14.	28	էմբրսըն	»	էմբրսըն
21.	19	յաջ դու-	»	յաջողու-
32.	24	իմգիմք	»	իմգիմք
42.	15	քղբակցութեան	»	քղբակցութիւն
42.	27	Sablime	»	Sublime

դիտուած է. որ մանաւանդ Ամերիկայի մէջ. գործի նոր սկսող հրեայ գաղթականներու շատերուն տնտեսական յաջողութեան նախաքայլերը կեղծ սնանկութիւններու մէջէն վեր մագլցած են:

Այս տեսակէտով մենք շատ մեծ տարբերութիւն մը հունինք հրեայէն: Վտանգին հանդէպ արիութիւնը չէ պակասած մեր մէջ. բայց խաղաղութեան օրերու արթնութեան դեռ չենք վարժուած կարծես: Եւ թերեւս այս է եղած պատճառը, որ մեզ անհանդարտ, բաղձախնդիր, վիճասէր և ամբոխային չինած է, չըսելու համար ամբոխավար: Չափազանցած չենք ըլլար եթէ ըսենք թէ լուծ ենէն ու խաղաղութենէն հաճոյք չենք զգար: Եւ այս գետնի վրայ մեր նկարագիրը հակապատկերն է անգլիական նկարագրին: Մեր ժողովուրդը իր օրուան կեանքէն դեռ բաժին մը չէ հաճած լուրջ խորհրդածութեան: Իր անզբաղութեան ու պարագայի ժամերը ամբողջովին գրաւուած են սրճարանի կեանքով, ունայնաբանութեամբ, և նոյն իսկ իր վաճառատան, իր խանութին առջև տապալի խաղալով, վիճելով, քաղաքական ու ընկերական խնդիրներու շուրջ, առանց մտովի պատրաստուած ըլլալու անհրաժեշտ ծանօթութիւններով, առանց դատողութեան հասունութեան, և առանց իրերու և դէպքերու խորը թափանցելու կարող պատմական, քաղաքական և ընկերական գիտութեանց պաշարով: Այնպէս որ իւրաքանչիւր քայլիդ պիտի հանդիպիս հաւանաբար, խանութպան. դիւանագէտներու, կօշակար-ընկերաբաններու, նպարավաճառ-խաղաղագէտներու եւ առաջագործ ռազմավարներու: Մինչդեռ եթէ այդ վասնուած ժամերը լրջօրէն յատկացուէին լուծեան և խաղաղութեան մէջ, ուսումնասիրելու և ճանչնալու միջավայր, ուր

կապրինք, մարդերը, որոնց հետ գործ պիտի ունենանք, պարագաները, որոնք առանց մեր ուղեկուն պիտի խառնուին մեր գործերուն, կարելիութիւնները, որոնց կրնանք հանդիպիլ յաջողութեան ճամբուն վրայ, ապահովաբար մեր այսօրուան վիճակը շատ աւելի մխիթարական եղած պիտի ըլլար, որքան չենք կրցած երեւակայել: Ստորապահով ըլլանք:

Լոռութիւնն ու խաղաղութիւնը օգտագործելու մարդին մէջ անգլիական ցեղը կը մնայ անմրցելի: Անոնք «ղրացնութիւն ընել և խօսակցիլ» չեն զիտեր: Էմիլ Պոլթմի, իր Psychologie politique du peuple Anglais գրքին մէջ կը գրէ, «անգլիացին բնաւ ձանձրոյթ չըզդար մինակ ապրելէն, փափաք չզգար իր գործերը պատմելու ուրիշին, և ոչ ալ հետաքրքրութիւն ուրիշներու արարքները գիտնալու»: Իրմէ առաջ Էմէրսոնը ըսած էր արդէն. «օտարներու ընկերակցութեան մէջ պիտի կարծուէր, թէ անգլիացին համար է. ձեզի ձեռք չի տար, ձեզի չի թողուր որ իր աչքերուն նայիք, օթէլի մէջ իր անունը այնպէս մը կը մըմռայ, որ չի հասկցուի: Այս կղզեբնակներէն իւրաքանչիւրը կղզի մըն է»: Գարլայը ըսած է, թէ «Անգլիացիք համբերու ժողովուրդ մըն են»: Բայց պէտք է խոստովանիլ, թէ այդ ցեղային համբերութիւնը արդիւնք չէ մարդատեցութեան: Անոր արմատները պէտք է փնտոել իր ցեղային հոգեբանութեանը մէջ: Այդ լոռութեան մէջ է, որ անոնց նկարագիրը կը հասուննայ, գաղափարի պայծառութիւնը կը ստեղծուի, և հայեցողութիւններու և մտածումի ներքին, հոգեկան վայելքներու մէջէն, անոնք կը քաշեն դէպի «կամքի բանաստեղծութիւնը», դէպի մեծ նախաձեռնութիւնը: Եւ այդ լոռութեան հաճոյքն է, որ անգլիացիին մէջ կը նախապատրաստէ դժուարութիւն-

ներու դէմ յարաեւորեմ կռուելու և բնաւ տեղի չի տալու աննուաճելի յօժարութիւնը: Վորէն իր սատողերով հիանալիօրէն կը բացատրէ անգլիական լատենտութեան գաղտնիքն ու արդիւնքը. «Լոռութեամբ անոնք (անգլիացիք) կը կեդրոնացնեն իրենց գաղափարները, և ժամանակ կուտան զանոնք յարգարելու, իրենց ծախքերուն և եկամուտներուն ճշգրիտ հաշիւները ընելու. անոնք խորհուրդի և հետեւաբար բացատրութեան մէջ աւելի յատակութիւն ձեռք կը բերեն, ուրկէ յառաջ կուգայ աւելի մեծ ճշգրտութիւն և աւելի հաւասարակշռութիւն իրենց հրապարակային և անհատական վերաբերումի ամբողջ սխառմին մէջ»: Հակառակ այսքան շեշտուած առանձնասիրութեան անգլիացին չափազանց ընկերական է երբ կատարելիք գործ մը կայ հասարակաց օգտին համար, երբ ջանքի պէտքը կայ: Ան կը սիրէ հաւաքաբար աշխատիլ ու ջանալ, աշխատիլը սկզբունքով չափազանց սիրած ըլլալուն համար: Ահա թէ ինչո՞ւ համար ան պէտքը կղզայ լոռութեան և ինքնամփոփումի:

2

Մեր հաւաքական թէ ահատական նկարագրին տմենատխուր մէկ կողմն է ատելութեան զգացումը ճշմարտութեան դէմ. զժբաղդաբար հասարակաց ժողովեան մը կարգը անցած է: Ամէն մարդ ճշմարտութեան անունով կուգէ խօսիլ մեր մէջ: Օրագրողը, գրագէտը, եկեղեցականը, կուսակցականը, և արհեստաւորը, և ամէնքն ալ առանց բացառութեան կը ստեն: Մենք ստասէր ժողովուրդ մը ըլլալով հանգերձ, միևնոյն ժամանակ խաբուելէ չը յոգնող ժո-

ղովուրդ մը եղած ենք: Եւ այս պատճառով է, որ խաբեբաները շատ աւելի ռանս ունին յաջողութեամբ, քան ճշմարտութեան դատին առաքեալները: Եւ որչափ ատեն այսպէս մնայ մեր անհատական Կոթազրին աչքառու անկումը, խաչագողներ ու խաբեբաներ պիտի ըլլան առաջնորդողը մեր մեծ գանդուլները: Կը պատմուի, թէ Ստուարտ Միլ 1864 ին Ուէսթմինսթրի մէջ ընտրելի ներկայացաւ. իր ունկնդիրներէն շատ մեծ մասը գործաւորներ էին: Իր բանաստեղծութեան Դիմացին, ունկնդիրներէն մին զինքը շփոթութեան և ձախողութեան մատնելու համար հարցուց. «ստո՞յգ է որ ըսած ըլլաք, թէ անգլիացի գործաւորները ստախոսութեան տուած են ինքզինքնին»: Ստուարտ Միլ իբրեւ ուղղամիտ մարդ ըսաւ. «Այո, ըսած եմ»: Գործաւորները ծափահարեցին զինքը, ոչ թէ զիրենք ստախոս կոչած ըլլալուն, այլ իր ըսածը անգամ մըն ալ ճակատաբաց յայտարարելու համար: Եւ անկողութեան ունեցած ըլլալուն համար: Նկարագրի տէր մարդիկ ու ժողովուրդներ տարբեր շարժում չէին կրնար ունենալ: Բանախօս և ունկնդիրներ, հոն այդ սրահին մէջ իրենց նկարագրի մեծութեամբ արժանի էին իրարու: Մեր մէջ բեմէն եղած այդպիսի յայտարարութիւն մը, բիրեբով և հայհոյանքով միայն պիտի զիմաւորուէր, որովհետեւ մեր ականջները չեն վարժուած ճշմարտութիւն մը լսելու պաղարիւնութեամբ, և մեր հոգիները չեն վարժուած ծափահարելու իրական արժանիք մը այն պահուն, երբ ան մեր թերութիւնները կը մատնանչէ:

Ե

Ազգերը իրենց խաղաղ գործունէութեան ընթացքին ընկերային հոլովոյթներու անխելին կապուած յառաջ կը քալեն երկու ուղղութեամբ. կը հետեւին կա՛մ բարեշրջութեան օրէնքներուն, և կը պահեն համեմատաբար իրենց պահպանողական դիրքը, և կը յառաջանան դանդաղ քայլերով, անցեալին յարգանքը իրենց սրտին մէջ. և կա՛մ յեղափոխութեան, ուր ազասակամ միտքը կը քանդէ ամէն ինչ որ կը գտնէ իր քայլերուն առջև անցեալի բեկորներէն: Միջին ուղղութիւն մը այս երկու ճամբաներու միացման կէտին վրայ ձախողած իրաւաստութիւն մըն է միայն. յաճախ փորձուած, կարգ մը փոփոխութեան կողմէն:

Ըստ իս յեղափոխական միտքը իր արդարացումը կը գտնէ քաղաքական հարստահարութիւններու, կեղեքումներու, ջարդերու գետնի վրայ: Հոն մարդկային անհատական և ազգային արժանապատուութիւնն է որ կ'ըմբոստանայ և արիւնի գնով կոչուէ ձեռք բերել ազգի մը, հայրենիքի մը բռնաբարուած ազատութիւնը: Եւ որքան բուռն ըլլայ հայրենասիրութեան ծնած յեղափոխական միտքը, այնքան աւելի մեծ արժէք մը կը ստանայ: Իգուր չէր որ էթիէն Ռէյ, իր Maximes morales et immorales գործին մէջ ըսաւ. «չափաւոր հայրենասիրութիւնը կը կորսնցնէ իր ոյժը»:

Յեղափոխութիւն մը կը վիժի կամ կը յաղթանակէ: Այս երկու պարագաներուն ալ կը յաջորդէ բընականոն վիճակ մը, առժամեայ խաղաղութեան շրջան մը, ուր յոգնած բանակներն ու ժողովուրդները պիտի աշխատին ինքզինքնին վերակազմելու, մնա-

ցորդ տարրերով կամ բեկորներով, և այդ վերակազմութեան ամենակենսական գործը, ուրկէ կախում ունի ազգի մը կամ բանակի մը վաղուան ոյժը, վաղուան գոյութիւնը, ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ գործ մըն է լոկ: Հոն այլ ևս պէտք է թողուլ, որ արթննան մեր մէջ անգիտակից և ենթագիտակից տարրերը մեր ցեղային նկարագրին, և մեզի փնտռել տան կենսական ոյժեր մեր աւանդութիւններէն:

Օրինակը նորէն անգլիական նկարագրէն անելով ըսենք թէ այսօրուան մեծն Բրիտանիան, որուն համար կըսուի յաճախ, թէ աւելի աշխարհագրական բացատրութիւն մըն է քան ցեղային միատարր ազգ մը, իր մեծութեան հիմերը դրած է իր աւանդամոլութեան վրայ: Անգլիական օրէնքները, ընտանեկան ու ընկերական կազմը աւանդութիւններու խանձարուքէն հազիւ երբեմն դուրս կելլեն: Անոնց ազատականներն անգամ, իրենց ներքին կեանքին մէջ պահպանողականներ են բառին ամենալայն իմաստով: Իրենց ամբողջ ազատականութիւնը երեւան կուգայ կուսակցական պայքարներու միջոցին, երբ խնդիրը կը դառնայ Dominionներու վարչական և կամ մաքսային խնդիրներու շուրջ: Եւ պահպանողական անգլիացիներ ամենագորաւոր անհատն է աշխարհի մէջ. ան ունի իր անհատականութեան և իր անհատական ազատութեան պահպանումին կրօնքն ու պաշտամունքը: Եւ պահպանողական միտքը, որուն մէջ գործելու կորով և տեւելու կամքն է որ կիշխէ աւելի, ոչ միայն չի կրնար յեղափոխական միտք մը ըլլալ, այլ և պէտք իսկ չզգար յեղափոխական միտք մը ըլլալու: Էմիլ Պուրմի շատ իրաւամբ ըսած է, թէ «Անգլիա այնքան սկզբնա-

տիպ (original) նկարագրերն իր մէջ ունենալով հանդերձ յեղափոխական նկարագիր ունեցող մարդ մը չէ արտադրած: Սկզբնատիպ նկարագիրը ան է, որ տրուած կանոնէ մը ձերբազատուած է, այսուհանդերձ կը ճանչնայ միւս բոլոր կանոններուն հեղինակութիւնը. մէկ կէտի վրայ միայն ձերբազատուած է, բայց միւսին ատեն ստրկօրէն կը հպատակի աւանդութեան ընդհանրապէս: Ան կը մնայ statu-quo պաշտպանը: Յեղափոխական միտքը ճշգրտապէս հակապատկերն է սկզբնատիպ նկարագրին. ան կուսակից է ամէն կամ գրեթէ ամէն նորութիւններու. ան կը գտնէ, իրաւի կամ անիրաւի, թէ անոնք իրարու կապուած են և զիրար կամբողջացնեն, կրօնքի մէջ, գրականութեան մէջ, քաղաքականութեան մէջ միակերպօրէն բարեկարգիչ է ան, որովհետեւ միտք մըն է, այսինքն շարժուն և նրբին. մէջ խնդիրէն միւսը կանցնի, և մէկ տեսութեամբ կընդգրկէ անոնց ամէնքը, երբեմն հարեւանցի կերպով: Այս խառնուածքով իմացականութիւններ բնականօրէն հազուադէպ են Անգլիոյ մէջ: ... Ահա թէ ինչո՞ւ համար Անգլիա աւանդութեան երկիր մը ըլլալու համբաւը ունի»:

Անգլիացիներ իր պահպանողականութեամբը հրպարտ կըզգայ ինքզինքը, որովհետեւ իր պահպանողականութիւնը գիտակից տարր մը ունի իր մէջ որ անհաղորդ է ստրուկ սովորամոլութեան: Եւ իր մեծ դէմքերէն մին Գարլայլ, այդ առթիւ սապէս կըսէ. «Պուլը պահպանողական ծնած է.. Բոլոր մեծ ժողովուրդները պահպանողական են. շատ ժամանակ կուտան հաւատալու նորութիւններու. անոնք համբերատարօրէն կը համբերեն ներկայ օրէնքներու մէջ գոյութիւն ունեցող սխալներու մեծ գումարի մը, խորապէս և ընդ միշտ

համոզուած են մեծութեանը, որ անբաժան է օրէնքէն
և սովորութենէն, ցորչափ անոնք երկար առնեն ի վեր
հանդիսւորապէս հաստատուած, և արդար ու վերջ-
նական նկատուած են»:

Ը

Այս ուղղութեամբ վերլուծենք պահ մը մեր
ազգային հաւաքական ու անհատական նկարագրին
յատկանշական կողմերը: Ուշադիր դիտողի մը համար
աչքառու իրողութիւն մըն է սա պարագան, թէ մեր
զանգուածային կեանքին մէջ դէպքերու պահանջած
ճիշդ ժամանակին ոչ պահպանողական կրցանք ըլլալ,
ոչ ազատական և ոչ ալ յեղափոխական: Յեղափոխա-
կան կիրքը շատ քիչերուն մէջ միայն, և այն ալ յե-
ղափոխական կազմակերպութիւններու նախօրերուն,
նկարագրի վսեմ արտայայտութիւն մը եղաւ, և ինչ-
պէս ամէն գեղեցիկ զաղափար ձեւազեղծուեցաւ մեր
դեռ չի կազմուած նկարագրի կաղապարին մէջ, նմա-
նապէս յեղափոխութեան կիրքը, արուեստականացած
կարգ մը բաղախնդիրներու ձեռքին մէջ, եղաւ չա-
հախնդրութեան գործիք մը շարաթաններու համար:
Անոնք այս ժողովուրդին խոստացան ոչ միայն իրենց
փնտռած աղատութիւնը, այլ և աւելին, ընկերային
դրախտներ, և մեր ժողովուրդը անգիտակ իր դիրքին,
և իր ընդունակութիւններուն, հալած կապարի պէս
կուլ տուաւ անոնց քարոզները, ինքզինքը վերածելով
չափազանց կրաւորական դիրքի մը: Որովհետեւ մեծ զան-
գուածին մէջ մտքի ծուլութիւնը գրաւած էր գործու-
նէութեան բոլոր գետինը, և կուղէր որ իր շուրջ ա-
մէն ինչ գեղեցկանայ, առանց իր մասնակցութեան,
ինքնաբերաբար, դիւթական կերպերով, նման այն

դրուսգներուն, որոնք «Հաղար և մէկ գիշերներ» ու
մէջ կը պատմուին: Մեր կրաւորական դիրքին մէջ
մենք պահ մը դադրեցանք ուժով Ըկաւագրի մարդ ըլ-
լուէ, և խամաճիկներու անգիտակից դրութիւնը նա-
խադասեցինք գործունէութեան պատուաբեր և փըր-
կարար կ'ուսմէն, և ինքնաբերաբար նորասէրներ ե-
ղանք: Պութի շատ իրաւաբէ կըսէ. «Կրաւոր նկա-
րագրներն են, որ միշտ պէտք ունին նորութիւննե-
րու: Իրենք անշարժ, կը սիրեն որ իրենց շուրջ ամէն
ինչ շարժուն ըլլայ, որ փոփոխական տեսարան մը իրենց
համար վերանորոգէ, առանց իրենց մասնակցութեան,
կեանքին օգուտը, որ տեսութիւններ և դրութիւններ
մողական կերպով մը իրենց տեղը ստեղծեն ճշմարիտ
ու օգտակարը, որոնց չեն ուղեր նպաստել իրենց համ-
բերատար աշխատութեամբ»:

Եւ եթէ պէտք եղած ժամանակ չկրցանք յեղա-
փոխական ըլլալ, անհրաժեշտ պարագաներու տակ
չկրցանք նաեւ ըլլալ ոչ պահպանողական և ոչ աղա-
տական: Մենք կաղացինք ստրկօրէն կամ կապկօրէն,
ամէն ճամբաներու եզերքը, առանց մեր կողմէն ճիգ
մը ընել փորձելու փրկարար ուղղութեան մը ընտ-
րութեանը համար: Աւանդական տիպարը ջնջուած,
ու նորը դեռ անկազմակերպ, անձանաչելի ժողովուրդ
մը եղած ենք: Որո՞ւ կը նմանինք, ի՞նչ ըլլալ կուզենք,
չենք գիտեր: Եւ օտարներ, որոնք դեռ երէկ կը հի-
անային մեր մարտական աննուաճ ոյժին վրայ պատե-
րազմի դաշտին մէջ, և մեր տեւելու և ապրելու ան-
խորտակելի յոյսին ու կամքին վրայ տարագրութեան
դժոխքին մէջ, այսօր մեզ գիտած առնանին չեն կրնար
զսպել իրենց ափսոսանքը ոյժի այն սպառումին, կո-

րոխներու այն կազմալուծումին, յոյսի և հաւատքի
այն քայքայումին վրայ, որ այսօրուան մեր գոյութիւն
նը կը բնորոշէ : Եւ այդ հիւթասպառումի միջոցին, մեր
դազթականի ճամբաներուն վրայ, Սիւրիայէն մինչեւ
Եգիպտոս, Եգիպտոսէն մինչեւ Յունաստան մեր ա-
տելութիւնները, մեր իրերասպան կոնիւնները, մեր քայ-
քայիչ ամբոխավարութիւնները, մէկ խօսքով մեր ազ-
գային ինքնասպանութեան սատարող մեր նկարագրի
յոռութիւնները սերմանեցինք ու մշակեցինք : Ու այ-
սօր ուրիշ բան չունինք մեր ազգային ինքնութիւնը
մեր ազգային նկարագրի բնորոշող, եթէ ոչ անհան-
գարտ, կռուազան, չուտախար, անկազմակերպ, և
տնտեսապէս, քաղաքականապէս ու բնկերական կեր-
պով սնանկացած ազգի մը յոռութիւնները միայն :
Աւանդապաշտ չենք, ոչ պահպանողական և ոչ իրապէս
ազատական, և այլանդակօրէն նորասէրներ ըլլալով
հանդերձ չենք դադրած սովորամոլներ ըլլալէ, պար-
զապէս նկարագրի ու միտքի ծուլութեան հետեւանքով :
Սովորամոլ ժողովուրդները, կը գրէ Կիւսթավ Լը Պոն,
գրեթէ անկարող ըլլալով Թարեշըթեան, ինքզինք-
նին նուիրում կը գտնեն յեղափոխութիւններու : Արդա-
րեւ միշտ կուգայ վայրկեան մը, ուր, յառաջդիմօրէն մի-
ջավայրի փոփոխութիւններուն յարմարիլ չի գիտնա-
լէն, անհրաժեշտութիւնը կը հարկադրէ յարմարիլ բըռ-
նութեամբ և բրտօրէն : Այդ բռնութիւններու կամ ճըն-
շումներու ամբողջութիւնն է, որ յեղափոխութիւն մը
կը կազմէ : Եւ մեր ազգային հաւաքական «ողբերգա-
կան սխալներուն» ամբողջ բացատրութիւնը պէտք է
փնտռել մեր նկարագրի անկումին, մեր սովորամոլու-
թեան, մեր մտքի ծուլութեան իրայայտնութեանը մէջ :

Մեր հայրենական միջավայրէն տարանջատ,
գազթականի ցուպը ձեռքերնիս հարկադրուած ենք
հիւրընկալ հողերու վրայ գտնել տեղ մը, երգիք մը,
մեր գոյութեան խրեակները ապահովելու համար : Ու
հիմա մանաւանդ, պէտք ունինք ապրելու նկարագրի
մը, որ մեր հոգեբանութեան իրական արտայայտու-
թիւնը, ցոլացումը ըլլալով հանդերձ, ըլլայ նաեւ մեր
գոյութեան տեականութեան ամենազօրաւոր կուտանը :
Պէտք է գիտնալ, թէ աշխարհագրական միջավայր մը,
և բնկերական միջավայր մը ահագին ազդեցութիւն
ունին մարդկային բնաւորութեան և նկարագրին կազ-
մութեանը մէջ : Նոյնը չեն լեռնային ու դաշտային
ժողովուրդներու նկարագրները, ոչ ալ որսորդ և
երկրագործ ժողովուրդներուն : Յուրտ և տաք կլիմա-
ներու մարդկային բնաւորութիւնները երբեմն հակոտ-
նէութիւններ կը կազմեն : Բարեբեր երկրի մը և ան-
բերրի դաշտերու ժողովուրդները չափ նմանութիւն չու-
նին իրարու հետ, ըլլալով հանդերձ միևնոյն ցեղի
զաւակներ, նկարագրի և բնաւորութեան տեսակէտով :
Մեր պապեհական տուները մեզի տուած էին աշխար-
հագրական որոշ միջավայր մը, և բնկերական դրաց-
նութիւն մը, և մենք սերունդէ սերունդ այդ միջա-
վայրի ու դրացնութեան մէջ նկարագրի կամ խառ-
նուածքի տեսակէտով որոշ գոյն մը, որոշ տիպար մը
կը ներկայացնէինք, և այդ տիպարը չէր դադրեր տի-
պար մը ըլլալէ, հակառակ իր բարոյական խաթա-
րումներուն :

Այսօր հարկը մեզ մղած է բնակիլ ոչ թէ հոն,
ուր որ մեր խառնուածքին ու բնաւորութեան յարմար

է բնակիլ, այլ հոն ուր մեր հիւրընկալները մեզից
ցոյց կուտան իբր տրամադրելի բնավայր։ Այս տարա-
տնկումին հետեանքով մեր երէկի սովորութիւններէն
բնաւորութիւններէն, նկարագրէն շատ բան փոխել
հարկադրուած ենք։ Շփումն ալ շատ բան կը փոխէ
զարերու հետ։ Այս իսկ պատճառով, անհրաժեշտ է, որ
մենք ունենանք մեր «բարոյական միջավայրը» հա-
մատարր բնաւորութիւններով, ցեղային նկարագրի-
ներու բեկորներովը միաձուլուած եթէ չենք ուզեր
որ հայկական նկարագրի բոլոր պատմական ասու-
թիւն մը, հին օրերու վէպ մը միայն մնայ աշխարհի
առջեւ։ Տակաւին մեր հայրենիքին մէջ ապրած առեւ-
նիս մենք կարգ մը նկարագրի պակասութիւններ
ցուցադրած էինք արդէն։ Եւ այդ աստիճան լօրտ Պայ-
րընի հետ ուրիշներ ալ չքմեղելու համար մեր թերու-
թիւնները, ըսին «Հայերը ինչ որ ունին լաւ, իրենցն
է, իսկ ինչ որ ունին գէշ իրենց գրացիներէն առած են,
որովհետեւ իրենց պատմութեան չրջանին, չրջապատ-
ուած են գրացիներէ, որոնք իրենցմէ ստորին էին
նկարագրով»։ Այս ըսուածին մէջ ճշմարտութիւն կայ,
բայց ամբողջ ճշմարտութիւնը չէ ըսուածը։ Հալա-
ծանքի մէջ ապրող ժողովուրդները ստիպուած են յա-
ճախ վարագործել իրենց ինքնութիւնը, կեանքի ա-
պահովութեան համար, և ըլլալ կեղծաւոր, քծնող,
երբեմն ստախոս ու խարդախ։ Այս վիճակը բնազդա-
յին շարժում մըն է, որ անգիտակցօրէն երեւան կու-
գայ պէտք եղած ժամանակ։ Գիտնադիւծը կը ծպտի, գոյն
կը փոխէ անձնապաշտպանութեան համար։ Միջատներ
կան, որոնք իրենց բնակարան ծառայող բոյսերուն
և ծաղիկներուն գոյնը փոխ կառնուն վտանգէ գերծ

մնալու համար։ Զօրաւորներու դէմ տկարներու զէնքն
է խորամանկութիւնը, ծպտումը։ Բայց որովհետեւ բը-
նաւորութիւնն ու նկարագրը սովորութիւններէ կազ-
մուած են, հետեաբար այդ ակամայ ծպտումները պատ-
ճառ եղան մեր ազգային նկարագրի խանգարումին։
Բայց աստի թշուառութիւնն ու տառապանքը անդա-
լաբար հոգիի ստորնացումներ կը ծնցնեն։

Մարդկային նոր միջավայրերու մէջ դժբաղդա-
բար հայ մարդը իւրացուց միայն, օտարներու յոռի
յատկութիւնները։ Լաւագոյնին ընդօրինակութիւնը
և իւրացումը ջանքի կը կարօտի, և ուր որ ալ դառ-
նանք ջանքի պակասով կը բնորոշուին մեր կեանքն
ու ապրելակերպը։ Մտաւոր և բարոյական ծուլութիւ-
նը հայ գանգուածին ծուծը եղած ըլլար կարծես։ Բայց
նը հայ գանգուածին ծուծը եղած ըլլար կարծես։ Բայց
հիմա շատ աւելի մեծ է սպառնացող վտանգը։ Կապ-
րինք աշխարհագրական ու ընկերական միջավայրի մը
մէջ, որ դեռ երէկ ինքն ալ վարակուած էր տիրող
պետութեան ապականութիւններով։ Իր քաղաքա-
կան և ընկերական կազմակերպութեան սա սկզբնա-
ւորութեան, ան ոչ կրցած է բոլորովին հրաժարիլ
հին մոլութիւններէն եւ ոչ ալ յաջողիլ զօրաւոր նը-
կարագրի մը կազմութեան ձեռնարկին մէջ։ Դարե-
բու պէտք կայ այդ հիմնական փոփոխութիւններուն
համար։ Սերունդներն են, որ սկսուած գործ մը պի-
տի շարունակեն օր մը ընկերական չէնքը աւարտելու
համար։ Այսպիսի միջավայրի մէջ ընկերական ու ազ-
գային նկարագրի տեսակետով վտանգը անպակաս է
եթէ չըստեղծուի ցեղերու յատուկ «բարոյական միջա-
վայրը», հոն զարգացընելու համար, որոշ ուղղութեամբ

և արդիւնաւոր մեթոտով, ազգային նկարագրի մշակոյթին կենսական գործը: Առանց ասոր հայ գաղութներու կեանքը վտանգուած պէտք է նկատել: Եւ այնուհետեւ ցեղային ձուլումի գործը տարիներու խնդիր միայն կը մնայ: Մեր ըրածը ենթադրութիւն մը չէ, այլ տրամաբանական հետեւութիւնը մեր անկազմակերպ, աննկարագիր, ու տեսակ մը բազդախնդիր կեանքին: «Եթէ, կըսէ Կիւսթավ լը Պօն, գիտութեան արդի վիճակին մէջ ցնորական պիտի ըլլար խօսիլ պատմական մեծ օրէնքներու մասին, կարելի չէ ուրանալ, սակայն, թէ ժողովուրդներու նկարագրին ճանաչողութիւնը թոյլ կուտայ յաճախ, հետեցնել իրենց ապագայ հակազդեցութիւնները, կարգ մը պատահարներու ներկայութեամբը, և հետեւաբար իրենց ճակատագրին ընդհանուր ուղղութիւնը գուշակելու»: Եւ մեր այսօրուան ցուցադրած նկարագրի ողբալի տեսքէն մեր ապրած անկարգապահ ու անկազմակերպ կեանքէն ուրիշ բան չենք կրնար հետեցնել, եթէ ոչ ազգային վերջնական և անդարմանելի քայքայումը հայ գաղութներու մէջ: Ահա այսօրուան տխուր պատկերը, ահա վաղուան անխուսափելի իրականութիւնը:

Ժ

«Նոր ժամանակներու հոգեբանութիւնը» գիրքը սա բառերով կը վերջացնէ հեղինակը, «ապագան չի պատկանիր այն ժողովուրդներուն, որոնց իմացականութիւնը ամենէն բարձրը պիտի ըլլայ, այլ անոնց, որոնց նկարագիրը պիտի ըլլայ ամենէն զօրաւորը»: Այլասերած և արտաքին պատահարներու բերամբ իր բարոյական կազմակերպութեան անհրաժեշտ միջոց-

ներէն զրկուած ժողովուրդի մը մէջ, նկարագրի մը վերըստեղծելու գործը արտակարգ միջոցներու կը կարօտի: Աւերականոն ժամանակներու մէջ տեսնուած յոռութիւններու դարմանումը կարելի չէ ձեռք բերել բնականոն ժամանակներու օրէնքներով: Բացառիկ պարագաները բացառիկ դարմանումներու կը կարօտին: Պատերազմի վաղորդայնին Իտալիա Եւրոպայի պօլշէիկ Ռուսիան պիտի դառնար, եթէ Մուսօլինիի զիկտատորութիւնը Հոռովի վրայ չքալէր: Թիւրքիա մեռած պետութիւններու կարգը անցած պիտի ըլլար, եթէ Մուսթաֆա Բէմալ զիկտադորի հարուածով մը չի տապալէր սուլթանութիւնն ու խալիֆայութիւնը, և չ'արդիացնէր Թիւրքիոյ ընկերական ու ընտանեկան կազմակերպութիւնները: Ստոյգ է թէ Իտալիոյ և Թիւրքիոյ մէջ կիրարկուած մեթոտները արուեստական ըլլալ կը թուին: Ինչ փոյթ: Քանի որ մարդկային բնաւորութիւններն ու նկարագիրները արդիւնքն են ապրուած սովորութիւններու, ժամանակը պիտի նուիրագործէ այդ արուեստականութիւնները և ապրուած շարունակական սովորութիւններէն մարդկային նկարագիրներ և բնաւորութիւններ պիտի չինէ: Ու վաղը այդ նկարագիրներուն ու բնաւորութիւններուն մէջ արուեստականն ու բնականը պիտի չփոթուին իրարու հետ, իբրեւ միաձոյլ տարր մը, և վաղուան սերունդները նոյն իսկ պիտի չի գիտնան թէ իրենց նկարագրին ու բնաւորութեան հասարակաց հիմերը բանութեամբ պարտադրուած են իրենց պապերուն:

Ամերիկա գտնուած միջոցիս 1912 ին «Ստրջանքը»

յօդուածովս, հրատարակուած մեր «Բանախօսութիւն-
ներ» հատուցով, կը գրէի. «Մենք համոզուած ենք, թէ
ուշ կամ կանուխ ստորջանքի ծանր հարկ մը ունինք
վճարելիք պատմութեան և ազգին, և այն բարի տը-
ղաքը, որոնք այսօր իրենց մանկական անգիտակցու-
թեամբ գործիքները կը դառնան ազգային բնաջնջու-
մի, ազգային քայքայումի ապերախտ գործին, վաղը
այդ տղաքը պիտի ելլեն պահանջեն, որ ազգային դիկ-
տատուրիւն մը ստեղծուի ազգային պատրիարքա-
րանէն ներս, գիկտադորութիւն մը, որ ազգին ըլ-
լալ, և ոչ կուսակցութեան մը, միմիայն ղէպի ուղ-
ղութիւն առաջնորդելու համար բոլոր անոնք, որոնք
այլեւս ինքզինքնին այդ ուղղութեան, այդ բարու-
թեան գիծէն դուրս նետած են...: Ասիկա ստորջանքի
ու ապաշաւի գագացողութեան ամենազուրկ յայտնու-
թիւնը պիտի ըլլար մեր մէջ...»:

Համաշխարհային պատերազմը և մեր ազգային
քայքայումը պատճառեղան, որ ստորջանքի գագաց-
ողութեան այդ ամենազուրկ յայտնութիւնը տեղի
չի կրցաւ ունենալ: Անկէ ի վեր համոզումս չէ փոխ-
ուած սակայն, և ազգային գիկտադորութեան մը պա-
հանջը իր այժմէութիւնը չէ կորսնցուցած: Խնդիր է
սակայն, թէ ուրկէ՞ պիտի ըլլի այդ գիկտադորու-
թիւնը: Էջմիածին դադրած է իրական գործօն մը
ըլլալէ: Պօլսոյ ազգային պատրիարքարանը ոչ միայն
իր քաղաքային ազդակ դադրեցաւ գոյութիւն ու-
նենալէ, այլ և տեղապահական շրջանի պատրիարքա-
րանը ղեկավարներու բոյն մը եղաւ, իսկ արդի պատ-
րիարքը կորովազուրկ անհատականութիւն մըն է մի-
այն: Աւելորդ է ըսել, թէ Կիլիկիոյ կաթողիկոսու-

թիւնը այսօր պատմական անուշ մըն է միայն, և
պիտի մնայ այնպէս, որչափ ատեն որ անոր պատկա-
ռելի Սթոտակալը չինարար աշխատանքի մը չի լծուի:
Մեր կուսակցութիւններէն օգուտ մը սպասել, պիտի
նմանէր կոյրին աչքերէն արցունք սպասելու: Անոնց
ծագումը քաղաքական էր, և կը մնայ այնպէս: Անոնք
ուրիշ աշխարհի մը, ուրիշ ժամանակներու և ուրիշ
պէտքերու ծնունդն եղան, և հիմա որ ժամանակները
և պէտքերը փոխուած են, անոնք մնացին ի հիման ան-
փոփոխ, և չը կրցան ըլլալ քաղաքային կազմակեր-
պութիւններ, կարենալ յարմարելու համար նոր մի-
ջաւայրերու, նոր աշխարհներու, նոր ժամանակներու,
նոր պէտքերու և պարագաներու պահանջին: Նա այսօր-
ուայ կուսակցութիւններու գոյութիւնը, իբրեւ քա-
ղաքական յարանուանութիւններ, երկար ատենէ ի վեր
եղած է բաժանումի, ատելութեան կոռուախնձոր մը:
Դաշով Հ. Բ. Ը. Միութեան, ան ողորմութեան և նը-
պաստի անկատար գործիք մը միայն եղաւ, առանց
ազգային-քաղաքացիական իսկական արժէք մը ներկա-
յացնելու: Դիւանակալ (bureaucrate) կազմակերպու-
թիւն մը եղաւ հետզհետէ, և դարձաւ ապաստանա-
րան մը Պօլսէն և ուրիշ երկիրներէ փախստական պաշ-
տօնատարներու: Իր վարած կրթական որբանոցները
ամենէն անյաջողները եղան, ծախսուած զրամներուն
համեմատութեամբ, որովհետեւ մարզու գործ հայթայ-
թելու յօժարութիւնը գերադաս դիրք բռնեց իրենց
ժողովականներուն մօտ: Բաց աստի, այն օրը որ անոր
ձերունազարդ նախագահին կախարդանքը դադրի գո-
յութիւն ունենալէ, անոր մահումը, Հ. Բ. Ը. Մի-
ութիւնը, ինչպէս ցոյց կուտայ իր այսօրուան վիճա-

կը, սլարշտպէս պիտի դառնայ կարգ մը յոգնած զէմ-
քերու ու, ապրուստէ զուրկ Ռամկավար ամբոխա-
վարներու և տարիներէ ի վեր անկէ ապրելու վարժուած
մարդերու հայկական Hotel des Invalidesը*:

Քանի որ ազգային դաստիարակութեան և ազգ-
նկարագրի խնդրովը կ'զբաղինք, կարժէ այս առթիւ
հարեանցի ակնարկ մը նետել Մելգոնեան կրթական
հաստատութիւններու վրայ: Մելգոնեան նուիրատու-
ութեան խնդրոյն մէջ Հ. Բ. Ը. Միութեան կատա-
րած վերջին անադնիւ գործը պիտի ներէինք իրեն,
եթէ ան գիտնար նուիրատուութիւնը իւրացնելու ե-
ռանդին համահաւասար եւանդ ցոյց տալ նուիրա-

* Այս մասին կալմէ ասի տոջեւ ունենալ Գալիֆօրնիոյ,
Ֆրէզնայի (Մշակոյի 1927 Գեկտ. 16 թիւն մէջ հրատարակուած
«աթոռ ժանսից» Բոթակցութեան Բարեգործականի մասը:

Հ. Բ. Ը. Միութեանը իր Ամերիկայի մասնաճիւղերուն կազ-
մութիւնն ու մտնարացումը կը պարտի իմ ձեռն ջանքերուս, ու-
րոնց համար «պատուոյ անդամ» նշանակուեցայ 1912ին Կեղ վար-
չութեան կողմէ: Եւ սակայն, նկատելով որ Մելգոնեան նուիրա-
տուութեան շուրջ խաղցում է ներքիններուն հետեւանքով Հ. Բ. Ը.
Միութեանը «բարեւար անդամ» տնտեսը կուտար մեծ էնթ-
րիկան Ջաւէն Եպիսկոպոսի, զոր թիւ յետոյ Կ. Մելգոնեան ար-
տաքսեց իր գործէն, 1926 Սեպտ. 22 թուակիր նամակով մը, ուղ-
ղուած Հ. Բ. Ը. Միութեան վսեմ՝ Նախագահին, ի միջի այլոց
սա տողերը կը գրէի, «... այսօր հազիւ ճամբորդութենէս վերա-
դարձած, նկատելով որ վերջերս Հ. Բ. Ը. Միութեանը à la
Sablaine Porte սիթէմով, ինչպէս պիտի ըսէր Վ. Հիւկօ, նմանօ-
րինակ պատուանդաններով կը գնահատէ էնթրիկներու ապակտ-
ները, եւ շահապաշտ սպասեակները, պիտի չլրնայի հանդուր-
ժել բարոյական այդպիսի մթնոլորտով մը անուն շրջապատուած
տեսներու հոգեկան առաւարտներին: Հետեւաբար հաճեցէք ըն-
դունիլ իմ հրաժարականս Միութեանդ կողմէն ինձի տրուած
այդ (պատուոյ անդամ) տնտեսին»: Եւ այդ օրէն ի վեր այլ եւս չեմ
ուզած յարաբերութիւն ունենալ այդ կազմակերպութեան հետ:

տուութեան նպատակին իրազորմանը համար: Այդ
նուիրատուութեան նպատակին գործադրութեան մեր
ծրագիրն էր, 1.— Որքանոցներուն տալ բարձրագոյն
վարժարանի մը ծրագիրը, 2.— Անոր կից ստեղծել հայ-
կական վարժապետանոց մը, ազգային վարժարան-
ներու երկսեռ ուսուցիչներ պատրաստելու համար.
3.— Հաստատել տղարան մը, զպրոցական դասազըր-
քերու ամբողջական դասընթացքները հրատարակելու
և դիւրամտաչելի գներով դանոնք տրամադրելու ազ-
գային վարժարաններու, որպէս զի կարելի ըլլար ազ-
գային դաստիարակութեան նոյն և միծրագիր մը և
մեթոտ մը մշակել և գործադրել ազգային բոլոր վար-
ժարաններու համար, ուր որ ալ եղած ըլլային ա-
նոնք, անշուշտ իւրաքանչիւր գաղութի տեղական
պէսքերն ալ նկատի ունենալով: 4.— Ստեղծել արհես-
տանոց մը: Ջաւէն Եպիսկոպոսի ուղեղը չափազանց
պղտիկ էր, այսպիսի ծրագրի մը կարեւորութիւնը ըմ-
բռնելու, և իր մօտ կը պակսէր զայն գործադրելու
կրթական վարչական ձեռնհասութիւնը: Այս պատճա-
կրթական վարչական կրթական հաստատութիւնները
ոով ան Մելգոնեան կրթական հաստատութիւնները
Պիքադէ 250 որբերու ազատտանարանի մը: Գիւրգ-
աբար Հ. Բ. Ը. Միութեանը կրթական հաստատութիւն-
տուութեան, բայց շնորհ, և կրթական հաստատութիւն-
ներ ստեղծելու և վարելու իր հանրամանկութեան հոգեկան
նախագահին, Մելգոնեան կրթական հաստատութիւննե-
րը թողուց իրենց ախոր գրութեանը մէջ*: Մարդ

* Վերջերս փարիզի մէջ տրուած Թէյսեղանի մը առթիւ
Տ. Համբրեան յայտարարած է թէ Սերորեան աշխատութիւն
չէ ունեցած Մելգոնեան նուիրատուութեան ստեղծումի գործին
մէջ, եւ 1918-ի պատմութիւններ մը կարկտնած է: Ան չը գիտեր
թէ Մելգոնեան նուիրատուութեան հիմը 1909ին դրուած է մեր

կափսոսայ, երբ կը խորհի, թէ ազգային դատաւարակութեան և ազգային նկարագրի ստեղծումին սահմանուած Մելգօնեան հաստատութիւնները, հսկառակ տնտեսական ամենանպաստաւոր պայմաններու, այս ընթացքով պիտի արժանանան Հ. Բ. Ը. Միութեան երեսօղէմի և Պէյրութի որբանոցներու տխուր բախտին:

կողմէն Գ. Մելգօնեանի տան մէջ, ուր 5.-6 ամիսներ բնակեցաւ միասին: Այդ միջոցին էր, որ հանգուցեալը համոզեցի իր հարստութիւնը գործածել ազգային կրթական մեծ ծրագրի մը գործադրութեան համար: Գ. Մելգօնեան պատուոյ խօսք տուաւ ինձ յարմար առթիւ գործադրելու իր խոստումը իմ ծրագրիս իրականացումին համար: 1912 ին մեր միջեւ կրկնուեցաւ այդ խնդրոյ շուրջ մեր տեսակցութիւնները, եւ ես աւելի վստահ իր խոստումին եւ տրամադրութիւններուն, մեկնեցայ Ռուսաստան: 1918ի սկիզբները Ամերիկայէն վերադարձիս չափազանց ընկճուած գտայ զինքը իր հոմանորիին մահուամբ: Վերջնապէս խոստացաւ յարգել իր յանձնառութիւնը, եւ որպէս զի իր ուզած վայրկեանին պատրաստ ըլլայի իր նուիրատուութեան գործին լծուելու, կանխաւ 20 ոսկի ամսաթոշակ կապեց ընդհանուր գործէն, որպէս զի կարենամ իմ անկախ դիրքս ու համոզումներս պահել ազգին հանդէպ, մինչեւ այն օր, երբ այլ եւս կարենայի բոլորովին նուիրուիլ իր ընելիք նուիրատուութեան գործադրութեանը: 1919 Դեկտ. 9ին Ատանայէն կը գրեմ Մելգօնեան երկու եղբայրներուն, թէ եկած է ժամանակը նուիրատուութեան իրենց խոստումը յարգելու, եւ կը հաղորդեմ թէ քիչ ժամանակէն եզրպատու պիտի մեկնիմ վերջնական ձեւի մը վերածելու համար նուիրատուութեան խնդրը: Գ. Մելգօնեան Դեկտ. 16 թուակիր նամակով ուրախութիւն կը յայտնէ եզրպատու երթալու ծրագրիս համար: Կարգ մը դժբաղդ պարագաներ (Տէր գօրի թալան, Մարաշի ջարդ, պոմպալի պայթում Ատանայ) պատճառ կըլլան որ պահ մը յետաձգեմ եզրպատու մեկնումս: Այդ միջոցին Գ. Մելգօնեան կաթուած կուենայ: Օր մը Հ. Փիլիկեան հիւանդին մէկ լաւ վայրկեանին կը հաղորդէ թէ Մու-

Ուրեմն իւրաքանչիւր գաղութի կը մնայ ստեղծել իր դիկտադորութիւնը իր իսկ ծոցէն: Բաւական է, որ անգամ մը ընդունուի դիկտադորութեան սկզբունքը: Դիկտադորութիւն բառը քիչ մը խիստ է, և խրատօցիչ, որովհետեւ ժողովրդական համոզումը այն է, թէ դիկտադոր մը միշտ բռնապետ մըն է, ուրկէ բարիք պէտք չէ սպասել: Այս համոզումը մասամբ կ'արդարանայ, երբ դիկտադորութիւն մը դուրսէն կը պարտադրուի ժողովուրդին, և կը պարտադրուի դիկտադորին և իր արքանեակներուն փառասիրութեանը կամ շահուն համար: Բացառիկ պարագաներումէջ և բացառիկ պահանջներու գոհացումին համար ժողովուրդէն բղխած դիկտադորութիւն մը բարիքներուն մեծագոյնը կըլլայ, բաւական է որ այդ դիկտադորութեան նպատակը ըլլայ եղանկութեան առաւելագոյնը առաւելագոյն քիւով մարդերու համար, յաջողութեան եւ բարօրութեան առաւելագոյնը զանգուածին ամենատեսուար մեծամասնութեանը համար:

շեղ եկած է: Խեղճ կաթուածահար ձերունին անկողնէն ցատկել կուգէ ուրախութենէն. բայց իր անկարողութիւնը զգալով լալ կսկսի: Եւ արդէն 1920ին Կ. Մելգօնեան կըսէր ինձի. «Եթէ խօսեալու կարողութիւնը կորսնցուցած չլըար եղբայրս, հեռագրով ձեզ պիտի կանչէի, եւ այս (դատական) խնդիրները պիտի չը պատահէին»: Հաճընլեանի ականդրած թուականի դէպքերու եւ Կ. Մելգօնեանի կեղծ կատկներու եւ նուիրատուութիւններու մասին արդէն ըստ բաւականին գրած եմ «Իրականութեան լային տակ» գրքիս մէջ: Կարծէ հոս շեշտել հետեւեալ պարագան: Հաճընլեան, որուն կեանքը մուսցուեցրէ, ուրացումներէ եւ հակասութիւններէ կազմուած է, այդպէս պիտի չխօսէր, եթէ մոռցած չլըար 1923 Դեկտ. 2ին Աղեքսանդրիոյ տունըս գալը չըմբռնարի մը համար, եւ հոն ըրած իր սա յայ-

դաւաճաններու, գողերու և զեղծարարներու ազգ միւր։ Բառերազգարար այդ չէ իրականութիւնը։ Այս ազգին մէջ պատուաւոր և պարկեշտ մարդերու բանականներ կան զեռ։ Անշուշտ այս իրերազգարութեան զգուելի գործին մէջ պատասխանատուութեան մեծ բաժին միւր ունի նաև ժողովուրդը, որ հաճոյք զգացած է միշտ չարախօսութիւններէ, չարախօսներէ և խաչագողներէ։ Մտաւոր անխիտանականութեան իր թուլացումներուն մէջ, մեր ժողովուրդը վարակուած մնացած է միշտ խարուիլ ուզելու միտքի քականութենէ մը, որովհետեւ իր նկարագրի պակասէն և իբրեւ սովորամոլ չէ ուզած կամքի ջանք մը բնել իրարմէ զանազանելու համար իրականն ու երեակայականը, օգտակարն ու վնասակարը, սուտն ու ճշմարիտը, իրան ու զրպարտութիւնը, և և եղբրական անտարբերութեամբ մը թոյլ տուած է որ զինքը շահագործեն, իր զաւակները զըրպարտելով։

Այդ ժողովրդական գիկտադորութիւնը, զոր կուզենք իրականացած տեսնել մեր գաղութներուն մէջ, նպատակ պիտի ունենայ։

1. — Կազմակերպել ժողովուրդը պարկեշտ և պարտաճանաչ քաղաքացիութեան սկզբունքներու հիման վրայ, և այսօրուան ցրբուն և անարժէք ոյժերէն ստեղծել միաձոյլ կամք մը, որ արժէքի վերածուի և կարենայ ինքզինքը պարտադրել քաղաքային ընտրութիւններու միջոցին, իր քուէն վերապահելով անոնց, որոնք ոչ միայն հանրային օգուտին և հայրենիքի զարգացման ծառայելու խոստումը կրնեն, այլ և իրենց խոստումը յարգել ուզելու և յարգել կարենալու բարոյական երաշխաւորութիւնը կ'ընծայեն։

կը դառնայ ոչ թէ քաղաքական և աշխարհադրական աշխարհակալութիւններու շուրջ, այլ ինքնաօրրադրութեան և բարոյական ու հոգեբանական վերականգնումի շուրջ։ Կամքերը արթուն ու բարձր պահել աշխատինք։ Ըսուած է թէ «ներքին պէտքը զեղեցիկութեան վարդ մը կը դնէ քառսին ճակատը», պէտք է կամքի անհրաժեշտ ոյժը ունենալ զայն քաղելու համար։ Նկարագրի հիմնաւորութեան մէջ մտքի և կամքի համընթաց մշակումը անհրաժեշտ օժանդակ մըն է։ Մարդը, որ բաւականաչափ իմաստուն է հասկնալու համար, և «յանդուգն գործելու համար», պէտք է գիտնայ որոշապէս թէ կամքի դաստիարակութիւնը ռակբերուն է մարդկային կարողութիւններուն, որուն հետամտիլը իմաստութիւններուն առաջինը պիտի ըլլար։ Դէպի ետեւ չը նայինք այլևս ան փակուած է մեզի համար, իր սխալներով, իւր յուսախաբութիւններով։ Լաւագոյնը ապագան է։ Մեր գործը գէպի առաջ քալելն է։ Թող դերբուկ ըլլան ճամբաները, հոգ չէ։ Եթէ տկարացած են մեր գիտակցական ոյժերը, չը վախնանք։ Տակաւին մեր մէջ ոսկեղէն հանքեր կան ենթագիտակից, և անգիտակից ուժերու անսպառ մթերք մը։ Անհրաժեշտութիւնը երեւան պիտի բերէ դանոնք։ Թերեւս պատրանք, ցնորք ըսեն չատեր։ Երէկի պատրանքները, սակայն, այսօրուան և վաղուան իրականութիւններն են։ Աշխարհ դարերէ ի վեր հանդիսատեսը եղած է երէկի ցնորքներուն, ստուերներուն մարմառութեանը։ Ի՞նչու չէ որ ըսուած է, «պատրանքը (illusion) գիտէ քաջագործութիւնը նել պահպանելու համար մարդկային գոյութիւնը, միջոցներով, որոնք անիրական են, և հետեւելով

նպատակներու, որոնք անիրական են նմանապէս : Բայց լաւագոյնը կայ : Երբ ապրելու եռանդը կը տկարանայ տառապանքի օրէնքէն հիւծուած, նորէն պատրանքն է որ կը նորոգէ խրամատները, կը դարմանէ վէրքերը, կ'օսկեղօծէ ցնորքները, կը փայփայէ յոյսը, և կը նորոգէ մարած փափաքները : Որովհետեւ ենթագիտակից եսը անսպաս թաքուն գանձեր ունի գիտակից եսին ազէտքը դարմանելու : Իր ոյժերը գիտեն շարունակել մեր խանդավառութեան վսեմ սըլալը : նոյն իսկ այն ատեն, երբ ողջմտութիւնը կը խօսի զայն խորտակելու համար, և երբ ամէն ներդաշնակութիւն փլած կը թուի, երբ ո՛չ մէկ յըստակութիւն չը ցցուիր լինելու հրաւէրով, իր ապահով գործը, լոյն, տակաւին կը պահպանէ կեանքին չափաբերութիւնները (rythmes) : Կեանքը գործել գիտցողներուն է, անոնց, որոնք երազին մարմին կուտան աշխատութեան սալին վրայ : Զըյաջողած մարդիկ անոնք են, որոնք առանց աշխատելու, երազած են միայն : Հմտութեան պաշար մը բաւական չէ կեանքի պայքարէն յաղթական դուրս գալու համար : Պէտք է ամբարած ծանօթութիւնները գործքի վերածել, գործի մարդը մշակել մեր մէջ, նկարագրի հիմնադրութեամբ, և կամքի դաստիարակութեամբ, և Թէնիսիսընի Ողիսևսին պէս կրկնել :

«Որքան տխուր է կանգ առնել, վերջ մը դնել, ժանգոտիլ պատէն կախուած սուրի մը պէս, փոխանակ փայլելու ձեռքի մէջ, և գործածուելով փալվիլելու : Ծնչելը միթէ ապրիլ է : Եթէ շատ բան կորսնցուցինք, դեռ շատ բան ունինք : Ինչ որ էինք, մենք այնպէս

2. — Աղղային վարժարանները դնել ազգային դաստիարակութեան և նկարագրի շինութեան կարող վիճակի մը մէջ, առ այդ անհրաժեշտ նիւթական և բարոյական զոհողութիւնները պարտադրելով հայ համայնքներուն :

3. — Ունկնդրութիւնը պարտաւորիչ ազգային դասախօսութիւններ հիմնել, և բեմէն աշխատիլ ունկնդիրներու տալ հայ քաղաքացիի դաստիարակութեան սկզբունքները :

4. — Հսկել հայ ընտանեկան կեանքին բարոյական գեղեցկութեանը, և մշակել կեանքի գեղագիտական գաղափարը ամենուրեք սրտին մէջ :

5. — Զափահաս որբերու համար լսարաններ հաստատել, ուր անոնք կարող ըլլան շնչել տեսակ մը ընտանեկան միջոցառում, և հոն կարծիքներու փոխանակութեամբ կարենան լաւ ճանչնալ գործնական կեանքը, և անոր մէջ յաջողելու միջոցները :

6. — Մշակել հայ քաղաքացիին մէջ բարի դրարացնութեան սկզբունքը օտարագրի համաքաղաքացիներու հետ :

7. — Բարւոք յարաբերութիւններ մշակել տիրող կառավարութեան հետ, և աշխատիլ համակրանք ստեղծել իր չուրջ :

8. — Հետաքրքրուիլ հայ արհեստաւորին և խանութպանին գործովն ու կեանքովը, և աշխատիլ վերանորոթ պանին գործովն ու կեանքովը : և աշխատիլ վերաճողութեան մէջ խախտուած դիրքն ու համբաւը և վերահաստատելու ջանալ, պատուաւոր կերպով, հայ գործաւորին, արհեստաւորին ու խանութպանին երբեմնի համեստութիւնն ու պարկեշտութիւնը, և այդպէսով անոնց

նիւթական և բարոյական շահը :

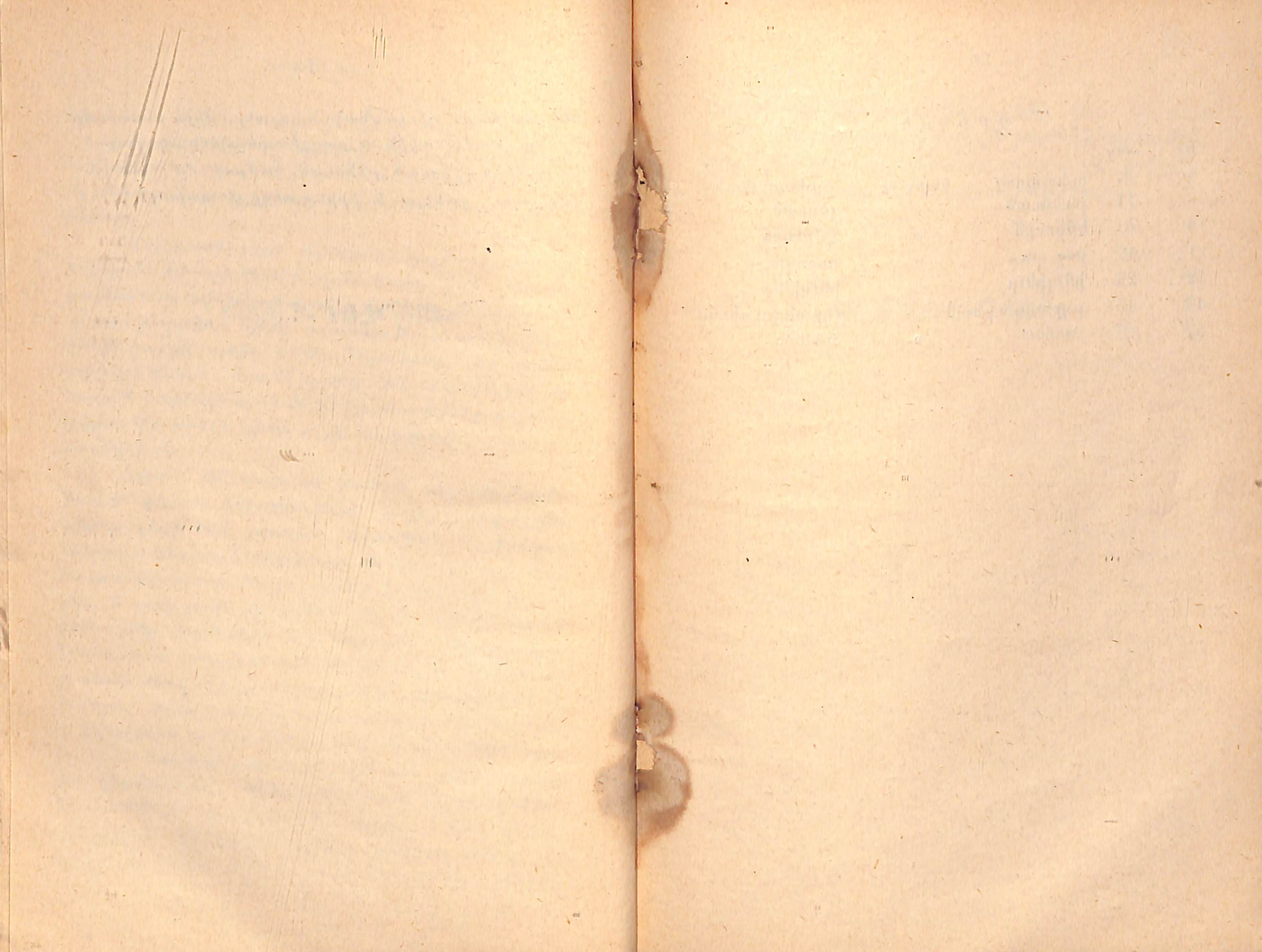
Եւ այսպիսի մեծ ծրագրի մը գործադրութեան համար կամաւորապէս ընդունուած զիկտադորութիւն մը մօծագոյն բարիքը պիտի ըլլար այս ժողովուրդին համար :

Մեր առաջարկած ծրագրին գործադրութիւնը իսկզբան զժուար կերեւի ըլլալ: Բարոյական հիւանդութեան մը ախտաճանաչումը ընելէ և դարմանումի պէտքը ընդունելէ վերջ, զժուարութիւնները կը հարթուն կամքի ոյժին առջև: Ընդունինք, թէ կամեցալը կարեցալ է: Վստահ ըլլանք, թէ ժողովուրդի մը ներքին կազմակերպական անիշխանութիւնը ապահովաբար իր ետեւէն պիտի բերէ անբաղձալի բռնապետութիւն մը:

Գիտեմ թէ ապրուած կեանքի սնկումի մասին խօսած պահուս ճշմարտութեան ձայնը չափազանց տխուր պիտի հնչէ շատերու ականջին: Իր իրական չահերուն անգիտակ ժողովուրդ մը կը սիրէ այն ճշմարտութիւնները միայն, որոնք իր կիրքերը կը շոյեն, և ոսկի փռի կը ցանեն իր թերութիւններուն վրայ: Ինչ փոյթ ինծի այդ պարագան: Անկարգապահութեան և անիշխանութեան բռնապետութենէն ազատելու միակ միջոցը ժողովրդական գիտակցական և բարերար բռնապետութիւնը ստեղծելն է միայն: Հոգիէ թէ գործին բուն մարդերը պակսին ընտանիքին պակասովը: Չմոռնանք ըսուածը, թէ մեծ զիկտադորներու, կեսաբներու, Աղեքսանդրներու Աննիբալներու Նաբոլէոններու դարը անցած է այլևս, և կարծես ալ պէտք չկայ անոնց: Գիտակից և անվհատ ժողովուրդ մը կրնայ անոնց դերը կատարել այսօր, երբ խնդիրը

մնացած ենք. զիւցաղնական սխեր, միշտ հաւասար իրենց, ժամանակին ու բաղդին բերմամբ տկարացած, բայց միշտ զինուած աննուաճ կամքով մը ջանալու, փնտռելու, գտնելու և երբեք տեղի չի տալու »:

3(47.925) 323.1 (47.925) 323

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

1.— Թուղթ Հովուական (սպառաժ)	—
2.— Պատկերներ (»)	—
3.— Դրուագներ (»)	—
4.— Հովիւին Խրատները (»)	—
5.— Քրիստոնէական Վարդապետութիւն	—
6.— Քրիստոնէական Բարոյականը	—
7.— Ատանայի ջարդը եւ պատասխանատուները	—
8.— Vêpre Cilicien	—
9.— Ընկերվարութիւն եւ Հայ Ընկերվարականներ	—
10.— Վաղուան Հոգին	—
11.— Մանչէսթրի Հայ Դպրոցը	100
12.— Բանախօսութիւններ (Ա.)	100
13.— Ամերիկահայ Տարեցոյցը (1912)	—
14.— » Տարեցոյցը (1913)	—
15.— Արմենիա եւ Հայաստան	—
16.— Հայկական Մղձաւանջը	—
17.— Մտքի Թափառումներ	20)
18.— Իրականութեան Լոյսին Տակ	—
19.— Ակամայ Պատասխաններ	25
20.— Ազգ. Դատարարակութիւն Ազգ. Նկարագիր	15

ԳԻՆ 15 Ս. Դ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0227837

49 059